

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Významná zákonodárná tvorba v Mezopotámii
z konce 3. tisíciletí až na počátek 2. tisíciletí před
naším letopočtem**

Lucie Palíková

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra blízkovýchodních studií

Studijní program Mezinárodní teritoriální studia

Studijní obor Blízkovýchodní studia

Bakalářská práce

**Významná zákonodárná tvorba v Mezopotámii
z konce 3. tisíciletí až na počátek 2. tisíciletí před
naším letopočtem**

Lucie Palíková

Vedoucí práce:

PhDr. Lukáš Pecha, Ph.D.

Katedra blízkovýchodních studií

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

.....

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji vedoucímu své práce PhDr. Lukášovi Pechovi, Ph.D., za poskytnutí odborných rad a cenných připomínek.

Obsah

1 ÚVOD	1
2 ZÁKONY A TEXTY PRÁVNÍHO CHARAKTERU	3
2.1 Zákonodárci.....	5
2.2 Písaři a opisovači zákonodárných a právních děl	5
3 ZÁKONY LIPIT - IŠTARA.....	7
3.1 Struktura zákonů Lipit-Ištara	8
3.2 Zákony a jednotlivá ustanovení.....	11
3.2.1 Vlastnické právo	12
3.2.2 Rodinné právo	13
3.2.3 Dědicko – právní vztahy	14
3.2.4 Trestní právo	15
3.3 Královské nápisy a proklamace.....	17
4 ZÁKONY Z EŠNUNNY	20
4.1 Struktura zákonů z Ešnunny.....	22
4.2 Zákony a jednotlivá ustanovení.....	23
4.2.1 Cenové a mzdové tarify	24
4.2.2 Úrokové sazby	26
4.2.3 Vlastnické právo	27
4.2.4 Rodinné právo	29
4.2.5 Předpisy týkající se otroků.....	31
4.2.6 Trestní právo	32

5 VZÁJEMNÉ POROVNÁNÍ ZÁKONODÁRNÝCH DĚL NA ZÁKLADĚ VYBRANÝCH KAPITOL RODINNÉHO PRÁVA	36
5.1 Zákoníky, jejich povaha a struktura	36
5.2 Rodinné právo	38
5.2.1 Manželství.....	39
5.2.1.1 Uzavření manželství.....	40
5.2.1.2 Zánik manželství	42
5.2.2 Děti	43
6 ZÁVĚR	47
7 SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK	50
8 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ.....	51
9 RESUMÉ	53
10 PŘÍLOHY.....	54

1 ÚVOD

Bakalářská práce „Významná zákonodárná tvorba v Mezopotámii z konce 3. tisíciletí až na počátek 2. tisíciletí před naším letopočtem“ se věnuje dvěma z nejvýznamnějších právních sbírek, které předcházely vzniku toho nejznámějšího starověkého zákonodárného díla vůbec, to je Chammu-rabiho zákoníku. Zmíněnými sbírkami, jimiž se budu zabývat, jsou Lipit-Ištarovy zákony a zákony z Ešnunny. Cílem této práce je představení obou zákonodárných děl na základě zjištěných informací, rozdělení jednotlivých právních ustanovení do kategorií podle oblastí práva a následná komparace zjištěných poznatků.

Po této úvodní kapitole následuje kapitola druhá, která stručně nastíní tradici a vůbec samotný vývoj práva na území starověké Mezopotámie. Dále se zaměřuje na autory zákonodárných děl, kteří se snažili nastolit v zemi spravedlnost a trestat bezpráví. Svoji pozornost si také zaslouží písaři a opisovači oněch textů. Právě díky nim se nám dochovaly nejrůznější klínopisné tabulky, které jsou dnes jedním z nejdůležitějších pramenů, přinášejících poznání nejen mezopotamského právního, ale především hospodářského života.

Třetí kapitola se věnuje sumersky psaným zákonům panovníka Lipit-Ištara. V úvodu je přiblíženo, kdo byl autorem díla, kde byly právní texty sepsány, ale také kým a kde byly objeveny a následně publikovány. Po stručném popisu dochovaných fragmentů tabulek navazuje seznámení se s jejich strukturou, jak vnitřní tak vnější. Následně se kapitola věnuje jednotlivým zákonům a ustanovením, které jsou rozděleny do jednotlivých kategorií podle určitých oblastí práva. Jednotlivé předpisy se věnují úpravě vlastnického, rodinného a trestního práva. Jedna z kategorií se pak zabývá dědicko-právními vztahy v rodině. V závěru této kapitoly je na základě královských nápisů a proklamací poukázáno na zákonodárnou tvorbu panovníka Lipit-Ištara.

Čtvrtá kapitola je zaměřena na dosud nejstarší známé, akkadsky psané zákony, na zákony z Ešnunny. Podobně jako nám představuje třetí

kapitola Lipit-lštarovy zákony, tato kapitola popisuje ty z Ešnunny. Ve stručném úvodu se opět seznámíme s pravděpodobným autorem právní sbírky, jeho objevitelem, popisem a strukturou. Také zde jsou jednotlivé právní předpisy a ustanovení rozdělené do kategorií podle oblasti, které se právo věnuje. Oproti Lipit-lštarovým zákonům, se ty z Ešnunny navíc zabývají cenovými a mzdovými tarify, úrokovými sazbami a více do hloubky upravují práva týkající se otroků.

Pátá a zároveň poslední kapitola této práce mezi sebou navzájem porovnává obě zákonodárná díla. Nejprve se zaměřuje na srovnání jejich struktury a povahových vlastností. Následně porovnává vybrané kapitoly rodinného práva, především se zaměřuje na instituci manželství. Porovnání je provedeno na základě dochovaných právních ustanovení, publikovaných českým asyriologem Josefem Klímou.

Hlavními zdroji informací této bakalářské práce byly především odborné monografie výše zmíněného českého právníka, asyriologa, historika klínopisného práva starověkého Předního východu a též překladatele ze sumerštiny a akkadštiny, Josefa Klímy. Hlavním pramenem byla jeho publikace *Nejstarší zákony lidstva. Chammurapi a jeho předchůdci*, vydaná nakladatelstvím Academia v roce 1979. Stěžejní cizojazyčnou monografií zaměřenou na zákony z Ešnunny byla publikace Reuvena Yarona *The laws of Eshnunna*, vydaná roku 1988 Hebrejskou univerzitou v Jeruzalémě. Doplnujícími zdroji byly jak česky psané tak cizojazyčné odborné monografie a sborníky. Nedostatečné informace k některým z témat v odborných monografiích byly nahrazeny internetovými zdroji a články v elektronické podobě, jako byly například podstatné informace o zákonech Lipit-lštra čerpány z cizojazyčného časopisu *American Journal of Archeology*, konkrétně z článku Francise Rue Steela „*The code of Lipit-Ishtar*“, dostupného z elektronické databáze na www.jstore.com.

2 ZÁKONY A TEXTY PRÁVNÍHO CHARAKTERU

V oblasti Mezopotámie, tolik bohaté na historické památky, nebylo nalezeno příliš mnoho mezinárodněprávních dokumentů, které by nám podaly komplexní hodnocení právního systému. Některé z dokumentů jsou významné svým stářím, jiné svým obsahem či formulací. Další pak jen svou pouhou existencí potvrzující právní myšlení.

Většina právních textů byla nalezena ve státních nebo soukromých archivech, odkrytých při archeologických vykopávkách.¹ Jednalo se o diplomatickou korespondenci, mezistátní vztahy tehdejších velmocí, různé smlouvy se sousedními státy, smluvní ujednání soukromého charakteru² a o sbírky zákonů či samotné zákony. Jde pouze o určitou charakteristiku občanskoprávních úprav v jednotlivých časových etapách.³

Právo na území Mezopotámie bylo dlouhou dobu výhradně obyčejové⁴. Mezopotamské obyvatelstvo se ve společenských a hospodářských vztazích řídilo nepsanými obyčeji a zvyky, jež vznikly ještě v původních sídlištích a tradovaly se ústně. Jiné zvyklosti se postupně utvářely z podmínek nového způsobu hospodářského a společenského života, především novým prostředím, v němž se obyvatelstvo usadilo a žilo. Na obyčejovém právu jsou založeny rané písemné dokumenty hospodářsko-správního charakteru.

Nejstarší klínopisné záznamy pochází z poloviny III. tisíciletí. Mimo jiné obsahovaly také hospodářské záznamy, inventáře majetku,

¹ Státní archivy: El-Amarna, Chattuša, Mari, Ugarit, Alachu, Ebla; soukromé archivy: Ur, Sippar, Nippur a jiné další mezopotamské lokality (Paul, Vladimír, 1996, s. 116).

² Nejčastěji se tato ujednání týkala pronájmu, koupě, prodeje, výměny různých komodit, půjček a dlužnictví. Do této kategorie také spadaly snubní, manželské a adopční smlouvy, ale také závěti (Antalík, Dalibor, 2010, s. 140).

³ Paul, Vladimír, 1996, s. 116.

⁴ Obyčejové neboli zvykové právo však s příchodem psaného práva nezaniklo. Předpokládá se, že obyčejovým právem se místní populace řídila nejen před vznikem práva psaného, ale v jisté míře i v následujících dobách. Je tedy zřejmé, že oba druhy práva spolu paralelně koexistovaly (Antalík, Dalibor, 2010, s. 141).

účetní výkazy, soupisy osob pracujících na veřejných stavbách, soupisy chrámových a palácových zaměstnanců, evidence jejich mezd či naturálních přidělů, seznamy obětí a jiné podobné soupisy a seznamy. Veškerá tato písemná dokumentace nám poukazuje na stále více se upevňující organizační řád společnosti. Řízení bylo v rukou těch, kteří stáli v čele vládnoucí třídy.⁵

S rozvojem řemeslné a zemědělské výroby, s postupným rozšiřováním směny a obchodu a s rozvojem soukromého vlastnictví výrobních prostředků, přicházela potřeba změnit dosavadní obyčeje v hospodářských a společenských poměrech. Nyní bylo zapotřebí psaného práva, a to především k ochraně příslušníků vládnoucí třídy.

Mezi první právní smlouvy řadíme texty pocházející z období kolem roku 2500 př. n. l. Jedná se o texty právního jednání, především o kupní smlouvy týkající se nemovitostí. Takovéto hliněné tabulky jsou považovány za pravzor novodobých pozemkových knih. Při sepisování právních smluv šlo především o pořádek a jistotu. To co bylo ujednáno, muselo být stvrzeno otiskem pečtidla obou smluvních partnerů.⁶

Z důvodu měnících se existenčních podmínek, které vedly ke společenským proměnám, došlo k písemnému zaznamenávání právních norem. A právě proto jsou zákonodárná díla⁷ starověké Mezopotámie nejdůležitějším pramenem pro poznání tehdejšího hospodářského, společenského a kulturního řádu států ležících v této oblasti, tedy v Sumeru, Akkadu a Babylónii.

⁵ Klíma, Josef, 1962, s. 127.

⁶ Klíma, Josef, 1976, s. 199.

⁷ Zákonodárná díla se mohou rozdělit do několika skupin: zákony v sumerštině (například zákony urského krále Ur-Nammua nebo zákony isinského krále Lipit-Ištara), zákony v akkadštině (zákony z Ešnunny a Chammu-rabiho zákoník), zákony asyrské (nejznámějším dílem jsou středoasyrské zákony z přelomu 12. a 11. století př. n. l.) a novobabylonské zákony (Balík, Stanislav, Balík, Stanislav ml., 2011, s. 45).

2.1 Zákonodárci

Zákonodárná činnost měla na území Mezopotámie dlouhou tradici a patřila k jednomu z nejdůležitějších úkolů, jež nevykonával nikdo jiný než samotní vladaři, kteří se snažili být vlastnímu lidu tím, co pro něj symbolizovala samotná božstva: „*aby byli mocní a vlivní, ale i blahovolní, aby stíhali – tak jako bozi – křivdu a bezpráví*“.⁸ Představovali záštitu pro chudé oproti bohatým, ale také pro slabé vůči silným. Jejich ochrana však nebyla přislíbena komukoliv, neboť společnost byla založena na třídním charakteru, to znamená, jen plnoprávní občané⁹ měli zaručenu panovníkovu ochranu.

„*Patronem práva byl sluneční bůh Šamaš, mezi jehož božskými průvodci jsou jmenována božstva Kittu (Právo) a Míšaru (Spravedlnost)*“.¹⁰ Vládl z nebes a měl tak přehled nad právem a bezprávím dole na zemi. Šamašova vůle, ale také vůle ostatních božstev spravedlnosti¹¹ legitimovala vládu i jednotlivá opatření panovníků a samotné texty zákonů pak byly před svévolnými úpravami, ba dokonce zničením, chráněny božími tresty. Protože se samotní vladaři odvolávali na božskou vůli, byly zákony lidmi považovány za odraz božské vůle.

2.2 Písaři a opisovači zákonodárných a právních děl

Sumersky a akkadsky psaná zákonodárná a právní díla, jež jsou nám důležitým pramenem pro poznání mezopotamského právního a hospodářského života, se nám dochovala především díky písařům. Ti prošli výchovou ve škole sumersky nazývané *é-dub-ba*, „dům tabulek“¹². Písaři zde získali základní vzdělání a znalosti jako je psaní, čtení a počítání. Teprve v závěrečné čtvrté etapě studia docházelo podle osnov

⁸ Klíma, Josef, 1976, s. 198.

⁹ Plnoprávní občané: svobodné obyvatelstvo městských a venkovských sídlišť, tvořilo vládnoucí třídu tzv. *Avilim* (Klíma, Josef, 1962, s. 86).

¹⁰ Pecha, Lukáš, 2006, s. 114

¹¹ Božstva spravedlnosti: An, Enlil, Enki, Nanna aj. (Prosecký, Jiří, a kol., 1999, s. 419).

¹² Akkadsky *bīt ṭ uppi* (Antalík, Dalibor, 2010, s. 142).

studijního programu k seznámení se s obsahem zákoníků a s formálními náležitostmi právních protokolů. Přesto nebyli dostatečně vzdělaní na to, aby mohli samostatně vykonávat určitý úkol v praktických oborech¹³, především v právníkové sféře. Bylo nutné vystudovat vyšší školu, kde se jim dostalo vzdělání jak v sumerské, tak v akkadské literatuře a gramatice, v základech účetnictví, lékařství a lékárnictví, ale i v přírodních vědách a hvězdářství. Zákony a zákoníky byly samostatným předmětem výuky nazývané pravotvorba. Písaři se věnovali především koncipování zákonů a právních rozhodnutí, formulářům právního jednání a smlouvám. Zájemce o toto vyšší vzdělání musel odejít do Nippuru, do centra mezopotamské vzdělanosti, či do jiného z mezopotamských měst, kde se tyto školy nacházely. Absolventi vyšších právnických studií nebyli dosazováni jen na posty ve státní správě, ale svoji kvalifikaci uplatnili i jako odborní poradci a konzultanti na panovnických dvorech. Zde mohli ovlivňovat připravované právotvorné počiny, ale také reformy.¹⁴

„Pro stylizaci zákonných předpisů se vytvořily jisté zvyklosti: měly formulace podmínkových vět, kde předvěti podalo skutkovou podstatu konkrétního právního (nebo protiprávního) jednání, v závěti pak následovalo rozhodnutí (ev. trestní sankce).“¹⁵ V právní praxi vznikaly rozsáhlé série¹⁶ smluvních obrátů a nejrůznějších klauzulí, jež sloužily jako předloha soudcům, právním poradcům a správním úředníkům. Z ustálené dikce, především prologů a epilogů, se velmi často používají obraty, které popisují vlastnosti a významné činy panovníků a jejich vztah k bohům. Tyto obraty se též objevují na stavebních nápisech a v datovacích formulích panovníků. To poukazuje na dobře fungující dvorní kancelář, kde se mimo to vyhotovovaly i správní akty, účetní záznamy, úřední i soukromá korespondence vladaře, ale také důležité mezinárodní smlouvy. Jména písařů však zůstávají neznámá.

¹³ Praktické obory: správní úředník, ekonom, soudce či lékař (Klíma, Josef, 1979, s. 32).

¹⁴ Antalík, Dalibor, 2010, s. 142 – 143; Klíma, Josef, 1979, s. 32 – 34.

¹⁵ Klíma, Josef, 1979, s. 33.

¹⁶ Jedná se především o výše uvedenou sbírku smluvních klauzulí a formulí zvanou *ana ittišu*: sbírka obsahuje 7 tabulek s dodatky a pochází z Aššurbanibalovy knihovny (předlohou jí byla ta z Aššuru). Její součástí jsou takzvané *Sumerské rodinné zákony* (Klíma, Josef, 1979, s. 33, s. 56).

3 ZÁKONY LIPIT - IŠTARA

Zákony Lipit-Ištara vznikly v sumerském městě Isinu¹⁷. Přesný datum sepsání zákoníku není znám, ale pravděpodobně se tak stalo za vlády Lipit-Ištara, tedy v letech 1934 až 1924 př. n. l. Tento pátý panovník I. dynastie z Isinu je v prologu označen jako zákonodárce. Dílo bylo tvůrcem vytvořeno pro území Sumeru a Akkadu, avšak v praxi jeho platnost zůstala patrně omezena pouze na oblast měst Isinu a Nippuru.¹⁸

Stejně tak, jak je těžké určit datum vydání zákoníku, je problematické i určení data jeho nalezení. Jednotlivé fragmenty zákoníku nebyly nalezeny naráz a také se nenacházely na stejných místech. První čtyři fragmenty byly nalezeny archeologickou expedicí Pennsylvánské univerzity v rozmezí let 1889 až 1900 v Nippuru. Načež se tři tabulky¹⁹ staly součástí „*Nippurské*“ sbírky Univerzitního muzea ve Philadelphii. Těsně po první světové válce, v roce 1919, byly publikovány americkým sumerologem H. F. Lutzem, aniž by bylo známo jméno zákonodárce. Jelikož v této době nebylo možné určit ani přibližnou dobu časového zařazení a ani místo vzniku, byly známy pouze pod označením „*sumerské zákony*“ či také „*sumerský kodex*“.²⁰ Čtvrtá tabulka byla samostatně uložena v pařížském muzeu Louvre. Francouzský sumerolog Henry de Genouillac její text přeložil a následně vydal. Publikace považována za oslavný hymnus na Lipit-Ištara vyšla o deset let později než Lutzem vydané „*sumerské zákony*“.²¹ Až tím amerických sumerologů, tvořený Samuelem Noahem Kramerem a Francisem Rue Steelem, poukázal rekonstrukcí nalezených fragmentů na dosud nejasnou souvislost mezi jednotlivými fragmenty. Upozornili na nápadnou návaznost mezi jednotlivými tabulkami. Tím však odkrývání ještě neskončilo. Následně přibýly další fragmenty: „*F. R. Steel objevil mezi texty z Nippuru*

¹⁷ Isin – dnešní *Išán Bahriját* v Iráku.

¹⁸ Klíma, Josef, 1976, s. 205 – 208.

¹⁹ Dohromady tyto tři tabulky čítaly na 18 právních předpisů (Klíma, Josef, 1979, s. 48).

²⁰ Klíma, Josef, 1979, s. 48 – 49.

²¹ Steel, Francis Rue, 1948, s. 426.

malý fragment²² s dalšími zákony. Vedle toho vydal J. Nougayrol tabulku z Kiše, uloženou v Louvru.²³ Konečnou fází byl objev 3 fragmentů pod názvem New Sumerian Law Fragments M. Civila. Steel byl první, který fragmenty a tabulky seřadil ve správném historickém kontextu, čímž zvýšil jejich vědeckou hodnotu. Též je mu uznáno prvenství za vydání Lipit-Ištarových zákonů jako celku.²⁴

Podle rekonstrukce všech fragmentů odhadl Steel původní rozměr tabulky na 28 x 23 cm. Poměrně velká tabulka byla popsána z obou stran, na každé bylo po deseti sloupcích o celkovém počtu 1200 řádků. Dnes je srozumitelná přibližně třetina původního díla: část prologu, asi 40 zákonů²⁵ a zlomky epilogu. Zákony jsou psané v sumerštině, přestože jméno panovníka je akkadského, tedy semitského původu²⁶, podobně jako tomu je později u Chammu-rabiho. Není tedy dosud jasné, zda se nejedná pouze o sumerské překlady akkadského originálu²⁷, který zůstává stále nenalezen. Podle profesora Biče *„Je to však dílo neobyčejně důkladné, udivující svou promyšleností a svědčící o vyspělé právní tvorbě v tehdejších písařských školách. Lze jej označit za důstojného předchůdce vrcholu staromezopotamského zákonodárství – zákoníku Chammura-biho“*²⁸.

3.1 Struktura zákonů Lipit-Ištara

Jak již víme, Lipit-Ištarovy zákony zahrnovaly prolog, vlastní právní předpisy a epilog. Jedná se tak o kompletní zákonodárný text, jenž je příkladem klasického mezopotamského právního díla.

V prologu²⁹ se nám představuje Lipit-Ištar jako zákonodárce a vládce, který byl na trůn dosazen z vůle bohů Ana a Enlila

²² Poznámka autora: obsahuje předpisy o ručení lodníka a pachtu zahrady (Klíma, Josef, 1979, s. 49).

²³ Klíma, Josef, 1979, s. 49.

²⁴ Steel, Francis Rue, 1948, s. 427.

²⁵ Podle Steela je zákonů 39; podle Szlechtera je zákonů 43.

²⁶ Lipit-Ištar znamená „Stvoření Ištarino“.

²⁷ Z epilogu se dozvídáme, že zákoník byl původně vytesán do kamenné stély.

²⁸ Bič, Miloš, 1990, s. 230.

²⁹ Prolog čítá na 95 řádků (Klíma, Josef, 1979, s. 111).

prostřednictvím ochránkyně města Isinu, bohyní Nininsinou³⁰. Měl v zemi nastolit spravedlnost, vymýtit úplatkářství, prostřednictvím zbraně odstranit zlo a násilí a zavést v Sumeru a Akkadu blahobyt. Vládcovo prohlášení: „*Tehdy já, Lipit-Ištar, pokorný pastýř Nippuru, věrný pěstoun Uru, neumdlévající strážce Eridu, slavný velekněz Uruku, král Sumeru i Akkadu, v srdci oddaný Inanně, na příkaz Enlilův jsem nastolil spravedlnost v Sumeru i Akkadu*“³¹ zdůrazňuje jeho poslání reformátora: „*Tehdy jsem z vlastního podnětu synům a dcerám Nippuru, synům a dcerám Uru, synům a dcerám Isinu, synům a dcerám Sumeru a Akkadu, na jejich šíji lpělo otroctví, dal pocítit osvobození jako jejich úděl.*“³² Prolog není svým textem nijak výjimečný a odpovídá běžné struktuře. Stejně tomu je i u Chammu-rabiho zákoníku, kde jsou používány podobné výrazy. Oba zákoníky začínají vychvalováním moci a autority bohů Ana a Enlila. Rozdílem je pouze božský prostředník, který dosadil vládce na trůn³³:

„*Když velký An, otec bohů, a Enlil, král všech zemí, pán, jenž určuje osudy, Ninsinně, dceři Anově, paní zbožné, z jejíhož hrdinství je radost a na jejíž zářící čelo se upínají zraky (?), navršili terasu (města) Isinu, který An založil, šťastné panování s vládou nad Sumerem a Akkadem jí dali. ...*“³⁴ (CL)

„*Když vznešený Anum, král božstva Anunnaků, a Enlil, pán nebes i země, rozhodčí nad osudy říše, přiřkli Mardukovi, prvorozeni Eovu, vládu nad veškerými lidmi a povýšili jej nad božstvo Igigy*“³⁵, oznámili jeho

³⁰ Nininsina: sumersky nazývaná „*paní Isinu*“, božská ochránkyně tohoto sídelního města významné královské dynastie. Její jméno nese spíše titulární postavení nejvyšší lokální božské vládkyně – v kultovním životě byla totožná s jinou isinskou bohyní Gulou, později i s Inanou (Prosecký, Jiří a kol., 2003, s. 175).

³¹ Klíma, Josef, 1979, s. 111.

³² Klíma, Josef, 1976, s. 206.

³³ Lipit-Ištarovým prostředníkem byla Nininsina, Chammu-rabi byl dosazen na trůn hlavním bohem města Babylónu, Mardukem (Steel, Francis Rue, 1948, s. 446).

³⁴ Klíma, Josef, 1979, s. 111.

³⁵ Poznámka autora: označení pozemských božstev (Klíma, Josef, 1979, s. 154).

vznešené jméno Babylonu, přemocným jej učinili v okrsku zemském, ...³⁶
(CH)

Po prologu následují jednotlivé právní předpisy a ustanovení. Jak již víme, dochovala se pouhá třetina srozumitelného textu. Zákony zahrnují všechny životní oblasti a dávají nám tak možnost nahlédnout do společenských vztahů a hospodářských poměrů dané doby. V mnohých z nich se projevuje typický třídní charakter, zabývající se nejen právy plnoprávných občanů, ale také poměry otroků. Předpisy se mimo jiné věnují manželství, dědickému, vlastnickému a nájemnímu právu. Lipit-Ištar dále upravuje poměry v zemědělství a dává zárodek plavebnímu řádu, neboť lodní doprava v této době dosáhla značného rozvoje. Dochovalo se jen malé množství předpisů upravujících trestně právní nařízení. Hned na začátku, který je velmi poškozen, byly pravděpodobně uvedeny mzdové a cenové tarify.³⁷

Vnitřní struktura jednotlivých předpisů není pravidelná. Většinou se skládá z podmínkové věty začínající výrazem *Tukum-bi*³⁸, následuje popis spáchaného skutku a nakonec trest či sankce, v případě že je jeho podstata naplněna.

Z fragmentu epilogu se dozvídáme zejména o sankcích za přestupky jednotlivých zákonů. Epilog, je stejně jako prolog, obvyklým příkladem zákonodárského díla. Jeho struktura je opět velmi podobná Chammu-rabiho zákoníku. Podobnost nalezneme i v konkrétních prohlášeních. Jedná se především o prohlášení a kletby v závěrečných odstavcích. Kromě velké podobnosti struktury obou děl, je zajímavé téměř totožné frázování, jako by se jednalo o opis³⁹:

„Kdo se nedopustí proti jejím⁴⁰ předpisům zlého činu, kdo mé dílo nepoškodí, kdo nevyhladí na ní nápis, kdo na ni nenapíše své jméno,

³⁶ Klíma, Josef, 1951, s. 10.

³⁷ Klíma, Josef, 1976, s. 206 – 208.

³⁸ *Tukum-bi* znamená jestliže.

³⁹ Steel, Francis Rue, 1948, s. 449.

⁴⁰ Proti předpisům stély.

*zůstane na dlouhé časy obdařen klidným životem; nechť zářící čelo boha Enlila se k němu nakloní shůry.*⁴¹ (CL)

*„Jestliže tento člověk bude ctít má slova, jež jsem vryl na svou stélu, a neodstraní má rozhodnutí, má slova nezmění, a nebude jednat proti mému (vrytému) dílu, tento člověk nechť se stane králem spravedlnosti jako já!“*⁴² (CH)

Bohužel téměř vše, co obsahoval poslední sloupec Lipit-Ištarova zákoníku je zničeno a zbylé značně poškozené části, které se dochovaly, nám nedávají bližší možnost srovnání se závěrečnou částí Chammurabiho zákoníku. Je však více než pravděpodobné, že pasáže u CH byly delší a také detailnější.

Podle Josefa Klímy by bylo netaktické uvádět kruté sankce a kletby v prologu zákoníků, ale *„naopak, hrozby tvrdými sankcemi na konci díla byly účinné, poněvadž mohly zůstat v čerstvé paměti“*⁴³. Pro staroorientálního člověka nebyly sankce vykonávané bohy něčím metafyzickým, neboť byl odjakživa vychováván v neustálém strachu před svými bohy, jejich nepochopitelnou silou a mocí. A právě tohoto lidského strachu dokázali vladaři využít ve svém zákonodárném díle.⁴⁴

3.2 Zákony a jednotlivá ustanovení

Na základě toho, že známe dva celkové počty zákonů, podle Szlechtera 43 a podle Steela 39, používáme označení dvěma čísly. Vyšší hodnota značí Szlechterovo číslování, nižší hodnota Steelovo. V následujícím popisu jednotlivých článků zákoníku tedy bude použito obou tvarů zápisu, například čl. 24/19⁴⁵.

⁴¹ Klíma, Josef, 1979, s. 114.

⁴² Tamtéž, s. 145.

⁴³ Tamtéž, s. 158.

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ Číslo 24 vyjadřuje Szlechterovo číslování a číslo 19 Stellovo.

Prvním dochovaným ustanovením je až článek č. 4, týkající se pronájmu povozu taženého dobytčetem i s vozkou. Mzdový tarif je zde stanoven na 100 *qa*⁴⁶ (100 litrů) obilí.

3.2.1 Vlastnické právo

Poměrně ze široka se věnují zákony Lipit-Ištara vlastnickému právu. První tři články zákoníku jsou stejně tak, jako článek 5 a 24/19, zcela zničené nebo je text fragmentární a nelze rozluštit. Pod vlastnické právo spadá právo nájemní (čl. 11/7, čl. 13/8), ustanovení pro nárok náhrady škody (čl. 8/4, čl. 9/5, čl. 34/29, čl. 35/30, čl. 36/31 až 43/38) a předpisy vztahující se k otrokům (čl. 17/12, čl. 18/13, čl. 19/14). Články 20/15 a 21/16 regulují vlastnictví *migtum*⁴⁷, jehož význam není dosud znám, a proto se i v jednotlivých překladech setkáváme pouze s tímto výrazem.

Nájemní právo je v zákoníku upraveno dvěma předpisy. Jedná se o nájem zahrady zahradníkovi za účelem pěstování ovoce⁴⁸. Nájemce si z celkové sklizně může ponechat pro svoji osobní potřebu pouhou desetinu, zbytek odvádí majiteli pozemku, čl. 11/7. Jestliže nájemce tento smluvený úkol nevykoná či jej zanedbá, je povinen nahradit jej vlastním pozemkem, čl. 13/8.

Z dalších ustanovení, upravujících vlastnické právo a osvětlujících hospodářské poměry, je čl. 23/18, jenž pojednává o možnosti nabytí opuštěnou nemovitostí do svého vlastnictví. A to tak, že ji bude po tři léta na své vlastní náklady obhospodařovat.

Právo na náhradu škody měl vlastník jen v případě, že byl poničen jeho vlastní majetek. Příkladem náhrady škody je čl. 9/5: „*Jestliže někdo najal loď a jestliže mu vymezili trasu (plavby) a on trasu nedodržel (a) zničil*

⁴⁶ *Qa*: dutá míra pro měření obilí. Přibližný překlad vyjadřuje tento akkadský výraz jako litr nebo také pohár. Hodnota jednoho *qa* je přibližně 1 litr (Klíma, Josef, 1976, s. 264 – 265).

⁴⁷ *Migtum*: nejspíše označení osoby, která kvůli vlastní chudobě slouží vladaři. Jelikož se tento výraz nenachází v žádném jiném sumerském ani akkadském zákoně, můžeme se setkat s několika možnými výklady s podobným významem (Klíma, Josef, 1979, s. 52).

⁴⁸ Konkrétně se jedná o datlovníky.

(při tom) kormidlo, člověk, který si loď pronajal, odškodní (z nákladu) loď (jejího majitele)⁴⁹. V závěrečné části zákoníku je hned několik dalších ustanovení týkajících se škody spáchané na dobytčatech, za kterou má vlastník též právo nárokovat náhradu. Při vypíchnutí oka dobytčete byla náhrada stanovena na polovinu ceny zvířete, za ulomení jeho rohu či poškození jeho ocasu činila náhrada čtvrtinu ceny. „Jestliže si někdo najal dobytče a poranil je kroužkem v nose do masa, zaplatí třetinu jeho ceny“⁵⁰, čl. 39/34 – 42/37.

Mnohé ze zákonů se týkají třídního charakteru. Zabývají se kromě práv plnoprávných občanů také poměry otroků⁵¹. V případě, že pánovi uprchl otrok a následně bylo prokázáno, že se u někoho zdržoval po celý měsíc, pak tato osoba musela vyplatit 15 šekelů⁵² stříbra nebo dát původnímu majiteli dalšího otroka, čl. 17/12 a čl. 18/13. Otroci byli pro pána užiteční nejen pro svou pracovní hodnotu, ale také pro to, že mohli být poskytnuti jeho věřiteli místo svého pána do dlužního otroctví, čl. 19/14. Jestliže otrok dobře vykonával své pracovní povinnosti a dokonce byl dán do dlužního otroctví, dostal od zákonodárce naději na život svobodného občana. Jiná oprávnění vztahující se k poměrům mezi otroky a plnoprávnými občany se týkají práva rodinného a dědického.

3.2.2 Rodinné právo

Manželství bylo v době sepsání zákoníku pouze monogamní. Uzavření dalšího manželství bylo možné pouze v případě smrti jednoho z manželů či v případě vypuzení ženy. Dále zákony připouštěly pojmutí druhé manželky jen za okolnosti, že první manželka oslepla či byla

⁴⁹ Klíma, Josef, 1979, s. 112.

⁵⁰ Tamtéž, s. 114.

⁵¹ Otroci patřili do třídy nesvobodných občanů a byli běžným artiklem v obchodování. Byli využíváni především jako pracovní síla k provádění obtížných úkonů, jako byla například práce na veřejných stavbách, především vodních děl. Mezopotamský otrok byl především předmětem práv, byl pouhou věcí v rukách svého pána. Mohl jím být prodán, darován, ale i pronajat. Otrok však mohl mít i majetkoprávní způsobilost, ovšem dosti omezenou. Více viz Klíma, Josef, 1962.

⁵² Šekel: váhová jednotka; obvyklou váhovou jednotkou byla mina (cca 0,5 kg), která se dále dělila na 60 šekelů (1 šekel = 8,3 gramu), 60 min tvořilo 1 talent (1 talent = 500 gramů).

postižena těžkou chorobou. Avšak ta měla nárok na další bydlení v domě manžela a na jeho alimentaci. I k nové ženě měl muž povinnost placení alimentace, čl. 33/28. Také manželčina neplodnost mohla být důvodem k uzavření vedlejšího manželského svazku s nevěstkou⁵³. Pokud mu tato nevěstka porodila děti, byl manžel povinen obstarat jí ošacení, obilí a olej. Nebylo jí však dovoleno obývat společnou domácnost s jeho první manželkou, čl. 32/27.

V článku 34/29 Lipit-lštar nezapomněl ani na ochranu snoubenců, kteří svému budoucímu tchánovi odevzdali *tirchatum* neboli obvěnění⁵⁴. V případě, že ten zasnuby zrušil z důvodu, že pro svou dceru našel výhodnější partii, měl povinnost zaplatit odmítnutému snoubenci dvojnásobek obvěnění a také musel zrušit svatbu dcery s novým nápadníkem.

Poslední ustanovení upravuje vztah ženatého *guruše*⁵⁵ s nevěstkou. Jestliže bylo muži soudem zakázáno se s nevěstkou stýkat, a muž se přesto rozhodl pro rozvod se svou zákonnou manželkou, byl nucen manželce vyplatit rozlučné, čl. 35/30.⁵⁶

3.2.3 Dědicko – právní vztahy

Dědické právo úzce souvisí s právem rodinným, a to především z důvodu, že upravovalo postavení dětí plnoprávné osoby a otrokyně. Lipit-lštar se zabývá těmito dědicko-právními normami ze široka a dosti podrobně ve čl. 25/20, čl. 27/22, čl. 29/24, čl. 30/25 až čl. 32/27, čl. 36/31 a čl. 37/32.

Co se týče dědického práva, podléhali mu pouze synové. Ti si mezi sebou rozdělili otcovy movité věci. Nemovitosti pak většinou zůstávaly

⁵³ Klímův překlad akkadského slova *harimtum*. Jinými odborníky je význam tohoto slova překládán též jako kurtizána, prostitutka či také jako bludnica (Klíma, Josef, 1979, s. 53).

⁵⁴ Obvěnění: Klímův výraz pro poplatek, který platil ženichův otec nevěstinu otcí. Více o *tirchatu* v kapitole 5.2.1 Manželství.

⁵⁵ *Guruš*: „mladý muž“.

⁵⁶ Klíma, Josef, 1979, s. 113-114.

nerozděleny. Svého nejoblíbenějšího syna mohl otec ještě navíc obdarovat nějakým darem, který byl zapsán na tabulku opatřenou pečeti. Ta stvrzovala, že dar nebude předmětem dědického řízení po smrti otce, a že zůstane výhradně v rukách obdarovaného syna, čl. 36/31. Dcery mohly dědit jen v případě, že byly chrámovými velekněžkami, kněžkami a nebo hierodulami⁵⁷, čl. 27/22.

Postavení dětí a jejich nároky na dědictví⁵⁸ je vymezeno v člancích 29/24 - 32/27. První z těchto článků se týká rovnoměrného rozdělení dědictví mezi děti ze dvou manželství. Otcův majetek se dělil mezi všechny jeho potomky, kdežto majetek matky, který si přinesla do manželství, připadal jen jejím dětem, čl. 29/24. *“Jestliže se někdo oženil s plnoprávnou ženou, ta mu porodila děti a tyto děti zůstaly naživu, a otrokyně také svému pánu porodila děti, otec dá svobodu otrokyni a jejím dětem; děti otrokyně se nebudou dělit s dětmi jejich pána o majetek”*⁵⁹, čl. 30/25. Dědický nárok na majetek svého otce měly děti otrokyně jen v případě, že jeho první manželka zesnula a on se oženil s jejich matkou. Zde se dědictví dělí rovnoměrně mezi všechny jeho děti, jak mezi děti z prvního plnoprávného manželství, tak mezi děti z neplnoprávného manželství, tedy manželství s otrokyní, čl. 31/26. Ustanovení 32/27 dále upravuje postavení dětí muže s nevěstkou jako jeho právoplatné dědice. Mohly se jím stát jen za okolnosti, že mu jeho zákonná manželka nemohla dát vlastní děti.⁶⁰

3.2.4 Trestní právo

V Lipit-Ištarově zákoníku se nám dochovalo jen několik ustanovení, která se týkají trestního práva, byl to čl. 6 – 8, čl. 14/9 – 16/11, čl. 22/17 a čl. 38/33 – 42/37. Za jednotlivé spáchané trestné činy, jako byla loupež, krádež, poškození majetku a urážka na cti, byly ve většině případů

⁵⁷ Hieroduly: chrámové otrokyně.

⁵⁸ Více o úpravě dědických vztahů v kapitole 5.2.2 Děti.

⁵⁹ Klíma, Josef, 1976, s. 207.

⁶⁰ Klíma, Josef, 1976, s. 206; Klíma, Josef, 1979, s. 113 – 114.

stanoveny pouze finanční sankce a postihy. Smrtí se trestal jen ten, kdo někomu vyrazil dveře nebo proboural zeď za účelem loupeže, čl. 6 a čl. 7. V prvním případě byl pachatel usmrcen, za probourání zdi byl stanoven trest zahrabání před místem činu.

Finanční sankce za provinění jsou požadovány v následujících případech: „*Jestliže člověk vstoupil do ovocného sadu jiného člověka, a byl chycen při krádeži, zaplatí deset šekelů stříbra*“⁶¹, čl. 14/9. Za pokácení stromu je stanovena sankce $\frac{1}{2}$ miny stříbra, čl. 15/10. Článek 16/11 ukládá finanční odpovědnost vlastníkovu zchátralé nemovitosti, která ohrožuje bezpečnost⁶² sousedící budovy. Protože skrz ni může dojít k vloupání zlodějem. Jestliže k vyloupení došlo, byl majitel zchátralé nemovitosti nucen vyplatit celkovou škodu, kterou zloděj spáchal. Mezi další trestně právní nařízení, za něž je vymáháno finanční odškodnění, patří ujednání 39/34, 40/35, 41/36 a 42/37, tedy náhrady za škodu způsobenou poraněním dobytčete⁶³.

Pokud někdo podal bezdůvodnou žalobu na druhou osobu, aniž by dokázal její trestný čin, bude on sám stíhán náhradou v téže výši částky, kterou sám požadoval, čl. 22/17. Podobný předpis, týkající se urážky na cti, nalezneme i v závěrečné části zákoníku. „*Jestliže někdo řekl, že něčí neprovdaná dcera, jež je pannou, měla (sexuální) styk, avšak poté se prokáže, že styk neměla, zaplatí 10 šekelů stříbra*“⁶⁴, čl. 38/33.

Oproti jiným zákonodárným dílům a právním textům, Lipit-Ištar ve svém zákoníku neuvádí tresty ani sankce za újmu způsobenou na zdraví jiné osoby. Neznamená to však, že tyto tresty za vlády Lipit-Ištara neexistovaly. Vysvětlením může být i to, že písaři a opisovači právních textů nebyli s těmito delikty seznámeni a nestaly se tak

⁶¹ Sassoon, John, 2004, s. 45.

⁶² Citace ze článku 16/11: „*Tvůj dům je schátralý, do mého domu se může někdo probourat (tvým domem).*“ (Klíma, Josef, 1979, s. 112)

⁶³ Podkapitola 3.2.1 se těmito ujednáními podrobněji zabývá.

⁶⁴ Klíma, Josef, 1979, s. 114.

předmětem jejich cvičení. Podobně tomu může být i s absencí předpisů o trestu smrti.⁶⁵

3.3 Královské nápisy a proklamace

Významní mezopotamští vladaři se již od starosumerských dob prezentují v královských nápisech. Zmiňují v nich své válečné úspěchy, výstavbu veřejných staveb a zavlažovacích kanálů. Také v nich hovoří o svých zákonodárných a záslužných činnostech, které vykonávají jakožto zmocněnci božské vůle. Odkazem na božskou vůli bývaly uvozovány již nejstarší nápisy a později také prology a epilogy zákoníků. Nejinak tomu je i u zákonů panovníka Lipit-Ištara. Panovníkův obraz zde nabývá ještě větší propracovanosti, než tomu bylo u lagašského panovníka Entemeny⁶⁶, který tuto tradici patrně zahájil. Proklamace v zákonících byly vždy opatřeny pečeti doby, které hovoří o vnitřní a zahraniční politice vladaře, jeho úspěších v diplomacii a válečnictví. Pečeť doby je odrazem existence panovníkova vztahu k sakrální sféře a hierarchii.⁶⁷

Památka panovníka Lipit-Ištara přežívala v sumerské literatuře velmi dlouho. Byla známa ještě půldruhého tisíciletí po jeho vládě. V novoasyrské sbírce legend o babylonských vladařích je Lipit-Ištarovo jméno zapsáno spolu s Narám-Sínem⁶⁸, Šulgim⁶⁹, Chammu-rabim a jinými. Zachovala se také sumerská píseň známá jako hymnus B neboli *Li B*. Tato báseň oslavuje panovníka jako sečtělého a vzdělaného

⁶⁵ Sassoon, John, 2004, s. 123.

⁶⁶ Entemena: sumersky nazýván „pán základu“ vládl v letech 2404 – 2375 př. n. l. a byl pátým panovníkem Ur-Nanšeho dynastie v Lagaši (Prosecký, Jiří a kol., 1990, s. 95).

⁶⁷ Klíma, Josef, 1979, s. 159.

⁶⁸ Narám-Sín: Čtvrtý vládce akkadské dynastie. Zasloužil se o upevnění Akkadského státu a rozšíření jeho území. Již za svého života byl považován za ochranné božstvo Akkadu. Stal se významnou osobností akkadské literární tradice (Prosecký, Jiří a kol., 1999, s. 265).

⁶⁹ Šulgi: Druhý vládce III. dynastie z Uru. Je znám především svými úspěšnými výboji a dobře organizovanou správou, díky které se mu podařilo ovládnout rozsáhlá území. Šulgi byl nositelem titulu „král čtyř světových stran“, a byly mu prokazovány božské počty (Prosecký, Jiří a kol., 1999, s. 369).

člověka⁷⁰. Jsou v ní vychvalovány také panovníkovy zásluhy za upevnění spravedlnosti a starostlivost o sociálně slabé.⁷¹

S těmito Lipit-Ištarovými zásluhami se setkáváme také v královských nápisech, vyrytých na hliněných tabulkách, pečetních válečcích či kuželech. Texty vždy začínají honosnou královskou titulaturou, stejnou začíná i prolog samotného zákoníku: „*Já, Lipit-Ištar, pokorný pastýř Nippuru, věrný rolník Uru, neutuchající strážce Eridu, velekněz Uruku, král Isinu, král Sumeru a Akkadu, chránělec bohyně Inanny...*“⁷². Následuje ustálené sousloví „*když jsem nastolil spravedlnost v zemi Sumeru a Akkadu*“⁷³, které vypovídá o skutečnosti, že Lipit-Ištar byl opravdovým zákonodárcem.

Oproti honosné titulatuře na královských nápisech, byla ta na pečetidlech náležitých královým služebníkům skromnější: „*Lipit-Ištar, mocný král...*“⁷⁴; „*Lipit-Ištar, mocný král, král Uru...*“⁷⁵. Na otisku pečetidla Iddin-Dagāna-waqara, služebníka Lipit-Ištara, nalezeného britským archeologem L. Woolleym v Uru, byla vepsána tato titulatura: „*Lipit-Ištar, mocný král, král země...*“⁷⁶.

Velký počet kuželů, nalezených v Isinu Mnichovskou expedicí⁷⁷, se zabývá Lipit-Ištarovou výstavbou domu spravedlnosti neboli *é-ni-si-sá*. Výstavba této velkolepé budovy měla pravděpodobně co dočinění s vydáním královského zákoníku, neboť i tento čin byl zmiňován ve většině královských nápisech: „*Když jsem nastolil spravedlnost v zemi Sumeru a Akkadu, vystavěl jsem 'Dům spravedlnosti' podél zavlažovacího kanálu, významné sídlo bohů*“⁷⁸.

⁷⁰ Tento „status“ Lipit-Ištar sdílel i s dalšími dvěma vladaři - s Šulgim, králem Uru a Aššurbanipalem, králem Asýrie (Charpin, Dominique, 2010, s. 8 – 9).

⁷¹ Bič, Miloš, 1990, s. 231.

⁷² Frayne, Douglas, 1990, s. 48.

⁷³ Tamtéž, s. 49.

⁷⁴ Tamtéž, s. 63.

⁷⁵ Tamtéž, s. 62.

⁷⁶ Tamtéž, s. 61.

⁷⁷ Tyto artefakty, konkrétně se jedná o 7 předmětů, poskytly bližší údaje o poloze domu spravedlnosti v Isinu. (Frayne, Douglas, 1990, s. 53).

⁷⁸ Frayne, Douglas, 1990, s. 54.

Z královských nápisů se dozvídáme především o největších činech panovníků. V Lipit-Ištarově případě jde zejména o stavební a zákonodárné činnosti. Královský nápis objevený archeology Taylorem a Woolleym na území královského pohřebiště v Uru připomíná Lipit-Ištarovy zásluhy za obnovení Uru a vyhloubení kanálu Ninki⁷⁹. Z dalších královských nápisů se dozvídáme také o stavbě *Emetenamlugal[a]*⁸⁰, královy velkolepé rezidence, o výstavbě rezidence pro En-nin-sún-zi, velekněžku boha Ningubalaga v Uru, nebo o *Emaruru*⁸¹, budově vystavěné pro jeho vlastní matku Lamassatun.⁸²

⁷⁹ Ninki: Bohyně sumersky nazývaná „paní země“. Byla příjemcem obětí při obřadech za zemřelé a také trestající bohyní (Prosecký, Jiří, 2003, s. 175).

⁸⁰ Emetenamlugal[a]: Dům vhodný pro královský majestát.

⁸¹ Emaruru: „Dům záplav“.

⁸² Frayne, Douglas, 1990, s. 49 – 59.

4 ZÁKONY Z EŠNUNNY

Nejstaršími známými zákony psanými v akkadštině, jsou předpisy z Ešnunny⁸³. Dosud není známá doba jejich vzniku, ani samotný zákonodárce. I přestože jeden z nalezených fragmentů obsahuje datovací formuli, není díky značně poškozenému začátku bohužel možno zjistit konkrétní dataci. Za dobu vzniku se však považuje období vlády panovníka Dáduši⁸⁴, asi 1805 až 1780 př. n. l. Americký asyriolog Albrecht Götze, první vydavatel zákonů, zprvu ve své publikaci, na základě fragmentární datovací formule, chybně uvedl za autora zákonů vladaře Bilalamu⁸⁵. Proto byly také tyto zákony dlouhá léta nazývány „*zákony Bilalamovy*“. Sám autor po dalším zkoumání textu svůj výrok dementoval. Badatel von Sodena zasadil vznik díla do doby před Chammu-rabim. Szlechter pak připouštěl datování vzniku i do období po vládě Chammu-rabiho. Později jej však také on zařazuje do doby vladaře Dáduši. Dle historických událostí odhaduje i řada dalších odborníků⁸⁶ vznik zákonů z Ešnunny v tomto období. Podle Klímy „*tomu nasvědčoval i obrat z datovací klauzule: nam-lugal Ešnunna^{ki}, království E⁸⁷*“. Sbíрка předpisů tedy pravděpodobně vznikla krátce poté, co se Ešnunna stala královstvím, jehož prvním vladařem měl být právě Dáduša. Bez zachovalé datovací formule se jedná o pouhé dohady a doba vzniku tak zůstává stále nejasná.⁸⁸

Zákony z Ešnunny byly nalezeny v letech 1945 a 1947 iráckým archeologem Taha Baqirem při vykopávkách ve starověké sídelní lokalitě

⁸³ Ešnunna: Tato starověké lokalita (dnes *Tell Asmar*) ležela východně od řeky Tigris – u břehu jejího přítoku, řeky Dijály. Zaujímalá velice důležité a strategické postavení mezi okolními říšemi: na severu sousedila s Asýrií, na západě s Babylónem, s Larsou a Isinem na jihu a na východě s Elamem (Yaron, Reuven, 1988, s. 19).

⁸⁴ Dáduša: panovník Ešnunny, který převzal titul po svém otci „*král Ešnunny*“. V období své vlády spravoval velké množství měst v oblasti řeky Dijály - Šaduppúm, Nerbtum, Me-Turran, aj (Frayne, Douglas, 1990, s. 562).

⁸⁵ Bilalama: panovník Ešnunny, jenž následoval svého otce Kirikiriho a vládl přinejmenším dvacet let (Frayne, Douglas, 1990, s. 491).

⁸⁶ Dietz Otto Edzard, B. Landsberger.

⁸⁷ Klíma, Josef, 1979, s. 60.

⁸⁸ Tamtéž, s. 60.

Šaduppúm⁸⁹. Jedná se o objev dvou téměř shodných hliněných tabulek⁹⁰, o jejichž označení písmeny A a B a také o jejich vydání s překladem se zasloužil již zmiňovaný asyriolog A. Götze. Dnes jsou uloženy v Iráckém muzeu v Bagdádě pod muzejními čísly: IM 51059 pro tabulku A a IM 52614 pro tabulku B.⁹¹

Obě hliněné tabulky zákonů jsou psané archaickou klínopisnou kurzívou, a to po obou jejich stranách. Samotný text je dělen do dvou sloupců. Tabulka A o rozměrech 10,5 x 20 cm je zcela kompletní, avšak její povrch je velmi poškozen. Tabulka B s rozměry 12 x 11,5 cm se nedochovala celá, ale oproti tabulce A je její povrch zachován mnohem lépe.⁹²

Ani jedna z tabulek není originálním dílem. Jedná se pouze o dva různé opisy psané v jiné době a podle různých předloh, které již byly upraveny a pozměněny. Na obou tabulkách se vyskytují pravopisné, gramatické, ale také věcné odchylky. Porovnáním obou tabulek bylo zjištěno, že písař, který napsal tabulku B, se věnoval své práci s větší pozorností a trpělivostí. Kdežto písař tabulky A věnoval větší snahu tomu, jak vtěsnat co největší počet znaků na jednu řádku. Bohužel tomu tak bylo i za cenu zkrácení samotného obsahu. V textu se často objevují i chyby, které jsou způsobené mělkým řezem či spěchem a nedbalostí písaře, ale možná také jeho nedostatečnou znalostí textu.⁹³

Sbírka zákonů z Ešnunny není považována za zákoník a ani za jeho opis. Není jasné, k čemu dosud nalezené tabulky sloužily. S velkou pravděpodobností patřily k velkému celku, který byl vyroben pro osobní či profesní využití. Například mohl být využíván palácovými

⁸⁹ Šaduppúm: Dnešní Tell Harmal je archeologická lokalita na předměstí Bagdádu. Město Šaduppúm dříve patřilo k ešnunnskému království (Prosecký, Jiří, 1999, s. 363).

⁹⁰ Tabulka A byla objevena v roce 1945, tabulka B v roce 1947 ve stejné úrovni pod II. vrstvou stejné lokality (Klíma, Josef, 1979, s. 61).

⁹¹ Yaron, Reuven, 1988, s. 19 – 20.

⁹² Klíma, Josef, 1979, s. 59; Yaron, Reuven, 1988, s. 20.

⁹³ Bič, Miloš, 1990, s. 231; Yaron, Reuven, 1988, s. 20.

úředníky a soudci při jejich rozhodování. Tabulky však mohly být jen pouhou školní pomůckou v písařských školách⁹⁴.

4.1 Struktura zákonů z Ešnunny

Na rozdíl od zákonů panovníka Lipit-Ištara nemají zákony z Ešnunny prolog, který obvykle stojí na začátku právní sbírky a uvádí informace o původu zákoníku, tedy o jeho autorovi a době sepsání. Zákony z Ešnunny začínají značně poškozenou datovací formulí, a proto dosud není známa přesná doba vzniku.

„Ve 12. měsíci 21. dne [v roce, kdy podle řádného příkazu] (boha) Enlila, (bůh) Nin-azu [Dadūšu] (v) království Ešnunny povolal, on do domu svého otce vstoupil (a) město Šupur-Šamaš [jakož i Aštabalu] na druhém břehu Tigridu v jednom roce silnou zbraní dobyl.“⁹⁵

Sbírka obsahuje 60⁹⁶ jednotlivých právních předpisů neboli článků. Toto Albrechtem Götzem provedené rozdělení je považováno za konvenční, i přestože u jednotlivých článků není zcela jisté, zda jsou součástí jednoho ustanovení či nikoliv. Články zákoníku z Ešnunny upravují hospodářské poměry a právní vztahy. Týkají se především mzdových a cenových tarifů, vlastnického, smluvního, trestního a rodinného práva.⁹⁷

Velký význam má také formální úprava právních předpisů. Většina článků, přesněji 40, je formulovaná skladbou dvou vět. Zpravidla se jedná o složení z věty hlavní a věty podmínkové, jenž je uvozena spojkou *šumma*⁹⁸. Kromě článku 37, kde je podmínkem *bītum*, znamenající dům, majetek či rodina, je uvozovací spojka *šumma* téměř vždy spjata s výrazem *awīlum*⁹⁹. Podobně jako tomu je u zákonů Lipit-Ištara je nejprve

⁹⁴ Nejspíše se jedná o cvičné tabulky písařské školy v Šaduppúm (Klíma, Josef, 1979, s. 68).

⁹⁵ Klíma, Josef, 1979, s. 115.

⁹⁶ Počet jednotlivých zákonů se v různých publikacích nebo překladech liší. V této práci budu primárně vycházet z překladu Josefa Klímy.

⁹⁷ Klíma, Josef, 1962, s. 130.

⁹⁸ Šumma: jestliže

⁹⁹ Awīlum: člověk ve smyslu plnoprávné osoby.

stanovena podmínka, poté následuje právní norma a navazuje trest. Avšak tato struktura není pevná, a proto sankce stanovené za porušení právních norem mohou chybět.¹⁰⁰

Bohužel se u zákonů z Ešnunny nedochoval ani epilog. Jak již víme možným důvodem pro absenci těchto dvou standardních náležitostí je to, že jde o opisy částí většího právního celku. Jejich přesné poslání může být objasněno pouze nálezem nových tabulek nebo samotného originálu s kompletním obsahem.

4.2 Zákony a jednotlivá ustanovení

Předtím, než se zaměřím na rozbor¹⁰¹ jednotlivých právních předpisů, budu se věnovat obsahovým rozdílům mezi oběma tabulkami, které si zaslouží značnou pozornost. Tyto rozdíly blíže specifikuje R. Yaron ve svém díle *The Laws of Eshnunna*. Nejvýraznější rozdíly jsou patrné v následujících článcích: 17/18, 28, 37, 38 a 50. Nemůžeme je však považovat za různé kopie jednoho textu nebo předlohy.

Například článek 28 u tabulky A nabízí rozsáhlejší předpis než tabulka B, které chybí závěrečné prohlášení: „*ūm ina sūn awīlim iṣ ṣ abbatu imāt ūl iballuṭ – v den kdy bude chycena v klíně jiného muže, zemře, nebude žít*“¹⁰². Szlechter vnímá vynechání tohoto vymezení trestu smrti nevěrné manželky u tabulky B jako vývoj práva. Pravděpodobnější však je, že písař tento řádek vynechal. K těmto chybám mohlo docházet při prepisování jednotlivých vět, kdy písař ať vědomě či nevědomě přeskočil závěrečný řádek.¹⁰³

Článek 50 se zabývá nedbalostmi úředníků vykonávaných při plnění jejich povinností. Tento právní předpis postihuje toho státního úředníka, který si u sebe ponechá zatoulané zvíře nebo otroka. Tabulka A neuvádí

¹⁰⁰ Klíma, Josef, 1979, s. 61.

¹⁰¹ Rozbor právních předpisů v této kapitole bude proveden na základě překladu ZE českého orientalisty, asyriologa a právního znalce Josefa Klímy.

¹⁰² Yaron, Reuven, 1988, s. 25.

¹⁰³ Tamtéž.

a blíže nespécifikuje původního vlastníka ztraceného zvířete a otroka. Podle tabulky B ztracená věc náležela buď paláci, *ša ekallim*, nebo muškénovi¹⁰⁴, *muškênim*. Kromě toho tabulka B činí takového úředníka odpovědným z krádeže. Tento postih vstupuje v platnost pouze v případě, že si ztracenou věc ponechal ve svém vlastnictví na dobu delší než jeden měsíc. Není jisté, zda se jedná o náhodné opomenutí v tabulce A nebo o záměrné doplnění v tabulce B.¹⁰⁵

Podle Götze jsou drobné rozdíly patrné i v člancích 37 a 38. Konkrétně tabulka A článku 37 nese frázi *ina bīt^DTišpak*, tedy *v domě Tišpakově*. V tabulce B je pak uvedena fráze následující: „*ina bāb^DTišpak – před dveřmi Tišpakovými*“¹⁰⁶. Nejspíše se jedná o pouhý chybný překlad Götzeho, neboť Schletzer v obou případech uvádí jednotnou frázi – *před dveřmi Tišpakovými*. Odchylna v Götzeho překladu mohla být zapříčiněna velkou podobností znaků pro *bīt(um)* a *bāb(um)*. U obsahových rozdílů, kdy nám tabulka B nabízí podrobnější verzi než o něco méně stručná tabulka A, je za vysvětlení považováno zanedbání či náhodné opomenutí, neboť není znám jiný zřejmý účel.

4.2.1 Cenové a mzdové tarify

Ešnunnské království od počátku své existence usilovalo o konsolidaci hospodářského života v zemi. Proto, aby byla zajištěna hospodářská prosperita království, byly ustanoveny přesné a pevné výše cen, mezd, ale i úrokových sazeb. V samotném čele zákonů z Ešnunny figurují různé tarifní předpisy. Ty regulují nejen ceny a mzdy, ale také úrokové míry. Pevně stanovené tarifní předpisy zajišťovaly ochranu proti nepřiměřenému zdražování a navyšování cen v zemi. Ceny byly určeny dvojím způsobem. Buď sloužilo jako platební jednotka stříbro nebo obilí.

¹⁰⁴ Muškénové: osoby, jejichž společenské postavení není zcela jasné. Tato společenská vrstva se nachází mezi svobodnými občany a otroky, v zákonech jsou muškénové zpravidla uváděni po avílech, ale před otroky. Ve společensko-hospodářském postavení byli muškénové osoby bez výrobních prostředků a především bez vlastního pozemku. Hospodařili na půdě, která mu byla svěřena palácem. Muškén mohl mít ve svém vlastnictví i otroky. Více viz Klíma, Josef, 1962.

¹⁰⁵ Yaron, Reuven, 1988, s. 27 – 28.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 26.

Platba v obilí nebyla pro kupce výhodná, tak jako platba ve stříbře. Kupec tak mohl dostat i o poměrně značnou část zboží méně. Například při placení obilím namísto stříbra dostal kupec o $\frac{1}{4}$ sádra méně.¹⁰⁷

První dva články zákoníku jsou ceníkem pro zboží běžné potřeby. V článku 1 je nejprve uplatněna jednotková cena ve stříbře. Za jeden šekel stříbra (8,3 gramu) bylo možno dostat 1 *kur* (180 litrů) obilí, 3 *qa* (3 litry) oleje na mazání, 12 *qa* (12 litrů) rostlinného oleje, 40 *qa* (40 litrů) říčního oleje neboli petroleje, 15 *qa* (15 litrů) vepřového sádra, 6 *min* (3000 gramů) vlny, 2 *kury* (600 kilogramů) soli, 1 *kur* (300 kilogramů) potaše, 3 *miny* (1500 gramů) surové mědi a 2 *miny* (1000 gramů) mědi zpracované.¹⁰⁸ Druhý článek určuje cenu za zboží v obilí, přičemž se jedná o nákup zboží v konstantním množství. Podle B. Landsbergera se jedná o „*maloobchodní cenu*“, která byla oproti prvnímu článku vyšší. V tomto článku byly uvedeny pouze 3 artikly zboží, a to rostlinný olej, říční olej a sádlo. Následuje cenový předpis za pronájem lodi podle tonáže včetně denního mzdového tarifu za služby lodníka, čl. 4.¹⁰⁹

V zákonech z Ešnunny najdeme několik mzdových tarifů, a to hned na několika místech. Konkrétně se jedná o články 3, 4, 7, 8, 9A, 10, 11 a 14. Článek 3 upravuje výši nájemného za celodenní používání vozu s dobytčaty i s vozkou. Cena nájemného byla stanovena na 100 *qa* obilí nebo na $\frac{1}{3}$ šekelu stříbra. Mzda jednoho žňového dělníka byla stanovena jak pro výplatu v obilí, tak pro výplatu ve stříbře, čl. 7. Mzda čističe vymlácených obilných zrn byla vyplácena pouze v obilí, čl. 8. Článek 11 pak stanovil měsíční mzdu za najatého člověka na 1 šekel stříbra a 50 *qa* obilí za stravné. Mzdové předpisy nechránily jen zemědělské nádeníky najaté po dobu žní, ale také hospodáře, který si nádeníky na práci najal, před jejich předčasným opuštěním práce: „*Dal-li někdo (předem) nádeníkovi 1 šekel stříbra na posečení obilí, a jestliže*

¹⁰⁷ Klíma, Josef, 1962, s. 113 – 114.

¹⁰⁸ Přepočty váhových a měrových jednotek podle: <http://www.livius.org/w/weights/weights.html> (ze dne 28. 3. 2012); <http://www.livius.org/w/weights/weights2.html#capacity> (ze dne 28. 3. 2012); Pecha, Lukáš, 2006, s. 131.

¹⁰⁹ Klíma, Josef, 1979, s. 61; s. 115.

(nádeník)nebyl (v určený čas) sklizně po ruce, zaplatí 10 šekelů stříbra (čl. 9)¹¹⁰. V článkách 9A a 10 jsou stanoveny odměny za pronájem pracovních pomůcek, jako je srp v čl. 9A či osel v čl. 10. Článek 14 se nedochoval kompletní, a proto není jisté, komu náleží odměna za vykonanou práci. Pravděpodobně mohlo jít o krejčího a mzdu¹¹¹ za jím zhotovené oděvy.

4.2.2 Úrokové sazby

Také úrokové sazby byly již v této době známy. Stejně jak tomu bylo v Chammu-rabiho zákoníku, stanovoval zákoník z Ešnunny horní hranici úrokové sazby, a to na 20 procent při půjčce v hotovosti a 33 a 1/3 procenta při půjčce v obilí.¹¹² Poskytování úvěru bylo v rukách kupců, akkadsky nazývaných *tamkaru*. Podle zákonů z Ešnunny byly upravovány některé z kupcových činností, například „zakazovaly *tamkarovi* poskytovat otrokům nebo nedospělým půjčku“¹¹³, čl. 16. V žádném případě nesměl kupec vykupovat od otroka ani otrokyně stříbro, obilí, vlnu, nebo sezamový olej, čl. 15.

Ukázalo se, že úrokové míry ani maximální ceny či minimální mzdy nebyly dodržovány, i přestože jejich stanovené hodnoty byly vyryty do hlíny a kamenných stél. Důkazů, že se věřitel spokojil s úrokovou sazbou uvedenou v zákoně, je velmi málo. Objevují se dokonce doklady o tom, že úroková sazba činila až 50 procent. Z důvodu existence vlivné a majetkově silné vrstvy kupců, jejichž pomoc vyžadoval i palác, nebyla panovníkova autorita dostatečně silná na to, aby mohl vyžadovat striktní dodržování výše cen, mezd a úrokových sazeb.¹¹⁴

Články 22, 23 a 24 pak tvrdě trestaly věřitele, kteří si vzali bez udání důvodu do zástavy otrokyni či plnoprávnou ženu. „*Jestliže někdo*

¹¹⁰ Klíma, Josef, 1979, s. 115.

¹¹¹ Mzda za zhotovený oděv v celkové hodnotě 5 šekelů stříbra činila 1 šekel. Za oděv v celkové hodnotě 10 šekelů stříbra byla mzda stanovena na 2 šekely (Klíma, Josef, 1979, s. 116).

¹¹² Klíma, Josef, 1976, s. 146.

¹¹³ Klíma, Josef, 1962, s. 117.

¹¹⁴ Klíma, Josef, 1976, s. 146.

neměl vůči druhému pohledávku, a (však) zadržel jako zástavu otrokyni druhého, pán otrokyně odpřísáhne při bohu □nemáš vůči mně pohledávku□. Tu zaplatí mu ve stříbře (ušlou) mzdu otrokyně (čl. 22).¹¹⁵

Jestliže věřiteli tato otrokyně zemřela, musel dát majiteli jako náhradu otrokyně dvě, čl. 23. Jestliže si samozvaný věřitel vzal v zástavu manželku nebo dítě muškéna a způsobil jim smrt, bylo na to pohlíženo jako na hrdelní případ a „*ten kdo je zadržel, zemře*“¹¹⁶, čl. 24.

4.2.3 Vlastnické právo

Vlastnickému právu je věnována v zákonech z Ešnunny poměrně velká pozornost, avšak jednotlivé předpisy nejsou systematicky uspořádány do jednoho celku. Články vlastnického práva můžeme rozdělit do několika skupin. První skupinu tvoří ustanovení pro nárok náhrady škody, čl. 5 a čl. 53. Porušení smluveného závazku tvoří druhou skupinu ustanovení, jako čl. 9 a čl. 32. Další skupiny jsou tvořeny ustanoveními o úschově věci, čl. 36 a čl. 37, o prodeji věci, čl. 38 až čl. 41 a ustanoveními o půjčkách, čl. 19 až čl. 21.

Podobně jako tomu bylo u Lipit-Ištarových zákonů, i zde měl právo na náhradu škodu vlastník jen v případě, že byl poškozen jeho vlastní majetek. V případě, že lodník převážející náklad, nechal potopit loď i s celým jejím obsahem, zaplatí náhradu majiteli v jeho plné výši, čl. 5. Jestliže dobytče jednoho vlastníka potrkalo dobytče vlastníka jiného, a to zahynulo, oba si mezi sebou rozdělí zisk rovným dílem z prodeje živého dobytčete a také maso z dobytčete zahynulého, čl. 53.

K porušení smluveného závazku dochází například v článku 9, kdy zemědělský nádeník nesplní předem zaplacenou službu při žních. Jako odškodnění musí zaplatit 10 šekelů stříbra. Pokutu 10 *min* stříbra jako odškodnění za porušení závazku musí dle článku 32 zaplatit ten, kdo dá své dítě na odkojení či k výchově, aniž by po celé tři roky posílal ošacení

¹¹⁵ Klíma, Josef, 1979, s. 116.

¹¹⁶ Tamtéž.

a dávky potravin a oleje. Dítě dále již ve výchově nepokračuje a je navraceno svému rodiči.¹¹⁷

Předpisy 36 a 37 řeší případy, kdy došlo k odcizení věcí, které byly dány do úschovy. Článek 36 říká: „*Jestliže někdo dal své věci do úschovy privilegovanému majiteli skladiště, a jestliže nedošlo k vloupání, ani práh nebyl poškozen, ani okno nebylo vytrženo a majitel skladiště dopustil, že věci, které mu (schovatel) dal, se z úschovy ztratily, jeho věci mu nahradí*“¹¹⁸. Avšak v případě, kdy byl dům majitele poškozen, a nesl známky násilného vniknutí, a také byly odcizeny jeho vlastní věci, není odpovědný za vzniklou škodu. Uschovatel tak nemá nárok na odškodnění, čl. 37. Je však nezbytně nutné, aby majitel přísahal před bohem, že ke ztrátě nedošlo podvodem a i jeho vlastní věci byly skutečně odcizeny.

Články 38 až 41 upravují vlastnická práva v případě prodeje věci. Článek 38 se týká předkupního práva bratrského podílu rodinného majetku. Nárok na tento podíl má bratr prodávajícího, avšak i on musí zaplatit minimálně polovinu z částky, kterou nabízí cizí zájemce. Ten, kdo díky finanční tísní byl nucen prodat svůj dům, měl právo na zpětnou koupi, takzvané právo retraktu. To znamená, že měl předkupní právo na tuto nemovitost, jestliže by byla opět k prodeji, čl. 39. Jestliže se jedná o koupi otroků, dobytčat či jakéhokoli zboží, u nichž není znám prodávající, nový majitel se tak sám stává zlodějem, čl. 40. Předpis 41 dává možnost prodávat pivo¹¹⁹ cizincům, privilegovaným majitelům skladu či lidem z nejbližšího okolí. Krčmářka může jejich pivo prodávat, ale za běžnou cenu. Přesné znění tohoto článku není zcela jasné, neboť zde dochází k interpretačním potížím.¹²⁰

Hned ve třech po sobě jdoucích předpisech¹²¹ se setkáváme s úpravou půjček. Z článku 20 se dozvídáme následující: „*Jestliže někdo*

¹¹⁷ Klíma, Josef, 1979, s. 115 – 117.

¹¹⁸ Klíma, Josef, 1979, s. 117.

¹¹⁹ Pravděpodobně se jedná o pivo svěšené do komisního prodeje (Klíma, Josef, 1979, s. 65).

¹²⁰ Klíma, Josef, 1979, s. 118.

¹²¹ Článek 19 až 21.

*půjčil obilí (k setí) s pluhem a motykou, a chce obilí změnit na stříbro, v době žní si vezme obilí a úrok, na 1 kur obilí (si vezme) 100 qa obilí [jako úrok]*¹²². V případě že má plnoprávný občan poskytnout plnění v obilí jinému, rovněž plnoprávnému občanovi, vydá mu je z mlatu, čl. 19.

4.2.4 Rodinné právo

Také rodinnému právu věnoval zákonodárce zákonů z Ešnunny zvýšenou pozornost. Jednotlivé předpisy zde nejsou tak systematicky uspořádány, jak je tomu v Chammu-rabiho zákoníku. Ani nejsou úplné. Přesto jsou mezi ostatními vydanými zákoníky považovány za nejlépe upravující manželský a rodinný život. Manželskému životu je věnován největší počet jednotlivých právních ustanovení. Značná část článků, tedy čl. 17, čl. 18, čl. 25 až čl. 30, upravuje uzavření sňatku a samotné manželství, zatímco rozvodu se lehce dotýká jediný článek, čl. 59.

Ke sňatku mohlo v době platnosti zákonů z Ešnunny dojít pouze v případě, že mladý muž získal souhlas obou nevěstinych rodičů, protože charakter rodiny byl v tomto období velice uzavřený¹²³. Kromě souhlasu bylo třeba uzavřít mezi budoucím ženichem a rodiči nastávající nevěsty smlouvu, jejíž forma a struktura není jistá. Jednalo se o smlouvu závaznou, takzvané *riksātum*. Poslední nezbytnou podmínkou pro uzavření manželství byla ženichova povinnost uspořádat svatební hostinu, takzvané *kirrum*. Bez těchto náležitostí se dcera nemůže nikdy stát manželkou, i kdyby v domě svého nastávajícího žila celý rok. Takto je to jasně definováno v článku 27: „*Jestliže se někdo oženil s něčí dcerou bez dožádání jejího otce a její matky, a nadto nepřichystal jejímu otci a její matce ani svatební hostinu ani manželskou smlouvu, i kdyby (nevěsta) prodlela v jeho domě (všechny) dny roku, nestane se jeho manželkou*“¹²⁴. Po splnění výše uvedených podmínek stanoví článek 28 manželství jako

¹²² Klíma, Josef, 1979, s. 116.

¹²³ Jednotliví příslušníci rodiny byli závislí na otci a matce.

¹²⁴ Klíma, Josef, 1979, s. 117.

zákonem chráněné. Jeho dodatek pak stanovuje trest smrti manželce, která byla přistižena při nevěře s jiným mužem.¹²⁵

Kromě uzavření smlouvy musel ženich zaplatit obvěnění neboli *tirchatum* svému budoucímu tchánovi. Význam ani podstata *tirchata* není dosud zcela objasněna. Mohlo jít jednak o zásnubní dar nebo o závdavek, který měl zajistit manželskou smlouvu. Výše částky¹²⁶ obvěnění mohla také sloužit jako hospodářské zajištění ženy v budoucnosti pro případ, že by manželství skončilo rozvodem.¹²⁷ Právní osud obvěnění upravují články 17 a 18. Článek 17 řeší situaci, kdy tchán obdržel *tirchatum*, ale manželství nebylo uzavřeno z důvodu úmrtí jednoho ze snoubenců. V takovéto situaci bylo stříbro na základě zákonodárcova ustanovení navraceno svému původnímu majiteli. Jestliže však manželství bylo uzavřeno, ale manželka následně zamřela, obvěnění zůstává tchánovi, čl. 18.

Stejně tak, jak tomu bylo u zákonů Lipit-Ištarových, i zákony z Ešnunny chrání snoubence před vypočítavostí svého budoucího tchána. Kromě podobnosti ve výši odškodnění snoubence, je podobná i samotná struktura formulování textu.

„Jestliže si někdo vysluhoval nevěstu v domě (budoucího) tchána a jeho tchán jej odmítl a svou dceru dal jinému, otec dcery zaplatí dvojnásobek obvěnění, jež přijal“¹²⁸. (ZE, čl. 25)

„Jestliže zeť vstoupí do domu svého (budoucího) tchána a odevzdá obvěnění a potom je vykáží (z domu) a dají jeho budoucí ženu jeho druhovi, (to), co pro svatbu (do domu) přinesl, vrátí mu dvojnásobně a tuto ženu si jeho druh nevezme.“¹²⁹ (CL, čl. 34/29)

¹²⁵ Klíma, Josef, 1979, s. 63; s. 117.

¹²⁶ Částka *tirchata* nebyla vysoká, zpravidla nebyla vyšší než cena otrokyně (Klíma, Josef, 1962, s. 138).

¹²⁷ Klíma, Josef, 1962, s. 138.

¹²⁸ Klíma, Josef, 1979, s. 116 – 117.

¹²⁹ Klíma, Josef, 1979, s. 113.

Článek 26 stíhá smrtí toho, kdo unesl a znásilnil dceru, za kterou již budoucí zeť zaplatil svému tchánovi *tirchatum*, ale manželská smlouva ještě nenabyla platnosti.

Podmínky rozvodu manželství se upravují podle článku 59. Žena, která svému právoplatnému muži porodila děti, se mohla podruhé vdát, pokud se s ní rozvedl sám muž, aniž by ona přispěla jakýmkoliv podílem své viny. V tomto případě je muž pro své rozhodnutí zbaven domu i s celým svým majetkem. Ten zůstává ženě. On bude bydlet v domě své budoucí nové manželky. Zániku manželství, tedy spíše zvláštním případům jeho možného ukončení, se věnovaly také články 29 a 30. K ukončení manželství může dojít manželovou nedobrovolnou nepřítomností. To znamená, že muž byl zajat během válečné výpravy, průzkumu nebo vpádu nepřátel. Nebo mohl být také násilně odvečen do cizí země, kde byl nucen zůstat delší dobu. Manželka se v takovémto případě mohla znovu provdat, avšak v případě, že se manžel vrátí zpět, má nárok na to vzít si svou ženu zpět, čl. 29. Jinak je tomu v případě, že manžel uprchl¹³⁰ ze země, který popisuje článek 30. Na svou manželku tak ztratil jakýkoli nárok, a to i v případě, že by se vrátil do své obce zpět.¹³¹

4.2.5 Předpisy týkající se otroků

Předpisy zákonů z Ešnunny upravují vedle postavení plnoprávných občanů i postavení muškénů a otroků. Věnují se především dětem otroků v článcích 33 až 35. Dále se věnují omezení pohybu otroků, čl. 51 a čl. 52, nebo omezení osobní způsobilosti, čl. 15 a čl. 16. V článku 31 se však také věnují znásilnění otrokyně.¹³² Za krádež, zabití či jakékoli tělesné poškození otroka, byla jejich vlastníkům předpisy stanovena náhrada za poškození cizí věci, čl. 49, čl. 55, čl. 57.

¹³⁰ Možným důvodem k uprchnutí byla nenávisť ke své zemi či pohrdání vladařem.

¹³¹ Klíma, Josef, 1979, s. 63 – 64; s. 117; s. 119.

¹³² Více k těmto právním předpisům v podkapitole 4.2.2: Úrokové sazby.

Jestliže otrokyně podvedla svého pána a své dítě podstrčila dceři jiného plnoprávního občana, aby mu tak zajistila svobodu, může si jej jeho pravý otec vzít zpět, i když mezitím dospělo, čl. 33. Články 34 a 35 obsahují velmi podobné předpisy, a to pro případ, kdy se palácová otrokyně rozhodla dát své dítě na výchovu muškénovi. Paláci tak příslušelo právo na obdržení náhrady či navrácení dítěte.¹³³

Články 51 a 52 omezovaly pohyb otroků. Žádný z otroků nebo otrokyň z Ešnunny, kteří byli označeni¹³⁴, nesměli opustit město bez souhlasu svého pána, čl. 51. Pokud cizí posel¹³⁵ přivedl nové otroky do Ešnunny, každý z nich musel být opatřen typickým znamením, které je pro otroka typické. Po celou dobu pak musel zůstat pod dohledem svého pána, čl. 52.

4.2.6 Trestní právo

Oproti Lipit-Ištarovým zákonům se v těch z Ešnuny dochovalo poměrně velké množství jednotlivých ustanovení týkajících se trestního práva. Ty upravují protiprávně spáchané trestné činy. Takovéto delikty můžeme též rozdělit do několika skupin: loupež a krádež (čl. 12, čl. 13, čl. 49 a čl. 60), poškození cizího majetku (čl. 6), sexuální delikty (čl. 26, čl. 28, čl. 31), ublížení na zdraví (čl. 42, čl. 43, čl. 44, čl. 45, čl. 46, a čl. 47) a náhrada škody za protiprávní jednání (čl. 54, čl. 55, čl. 56, čl. 57 a čl. 58).

Trestní právo z Ešnunny neznalo krevní msty ani odvety. Z dochovaných zákonů vyplývá, že nejčastěji ukládanými tresty byly ty majetkové povahy. Každému protiprávně spáchanému deliktu odpovídal peněžní ekvivalent. Zákonodárce již v době sepsání zákoníku pravděpodobně rozlišoval trestné činy spáchané úmyslně či náhodně. Tomu odpovídají i finanční sankce.

¹³³ Klíma, Josef, 1979, 64.

¹³⁴ Označení otroků představovala pouta, okovy nebo vystřižené vlasy.

¹³⁵ Takzvaný *mār šiprim* nebyl jen poslem, ale i osobou vyšších služeb, které mu stanovil jeho zaměstnavatel (Klíma, Josef, 1979, 66).

Trest smrti byl vykonáván jen ve výjimečných případech. Mezi které patřilo manželčino cizoložnictví, znásilnění plnoprávné ženy¹³⁶, krádež nebo loupež spáchaná v nočních hodinách. Celkem se v zákonech z Ešnunny nachází 7 předpisů, které viníka odsuzují k trestu smrti. V pouhých 3 případech se setkáváme s udělením trestu smrti za spáchání činu, který skončil úmrtím člověka, čl. 24, čl. 58 a čl. 60. Ve zbylých čtyřech případech, tedy v čl. 12, čl. 13, čl. 26, a čl. 28, byl viník potrestán smrtí, aniž by jeho přečin skončil smrtí člověka.

Loupež a krádež byla považována za vážné porušení zákona. Podle článku 12 je finančně¹³⁷ stíhán každý, kdo byl za denního světla chycen při polním pychu na pozemku muškéna. Pokud se toho samého činu dopustil v noci, jednalo se o hrdelní zločin a lupič byl usmrcen. Trestu smrti podléhal také lupič, který kradl v domě muškéna v nočních hodinách. Pokud byl při lupu chycen za bílého dne, opět se k němu vztahuje peněžitý trest, čl. 13. Zloděj, který ukradl otroka nebo otrokyni a byl dopaden, musel otroka vrátit. Navíc musel jeho pánovi dát dalšího otroka jako odškodnění za spáchaný delikt, čl. 49. I úplně poslední předpis, čl. 60, zákonů z Ešnunny končí trestem smrti. Podléhal mu nedbalý hlídač nemovitosti, která byla v době jeho služby vyloupena.¹³⁸

O člancích, kterými jsou upravovány sexuální delikty, bylo pojednáváno jednak v kategorii rodinného práva a také v předpisech týkajících se otroků. Muž, který odvedl zasnoubenou dceru plnoprávného občana a navíc ji připravil o panenství, čl. 26, podléhá stejnému trestu jako manželka cizoložnice, čl. 28. V obou případech se jedná o hrdelní zločin podléhající trestu smrti. V případě, že někdo připravil o panenství otrokyni jiného pána, stanovil článek 31 pro viníka trest v podobě finančního odškodnění, a to ve výši 1/3 *miny* stříbra, což bylo 167 gramů stříbra.¹³⁹

¹³⁶ Trest smrti za znásilnění se týkal viníka jen v případě, že plnoprávná žena byla pannou (čl. 26).

¹³⁷ Peněžitý trest byl stanoven na 10 šekelů (83,3 gramu) stříbra (Klíma, Josef, 1979, s. 116).

¹³⁸ Klíma, Josef, 1979, s. 115 – 119.

¹³⁹ Tamtéž.

Do další skupiny deliktů patřily činy, které způsobily konkrétní ublížení na zdraví druhé osoby. Trest byl vždy uložen osobě, která byla shledána vinnou, bez ohledu na její společenské postavení a sociální rozdíly. Nezáleželo tedy na tom, zda byl viníkem otrok či plnoprávný občan. Za spáchaný čin musel obviněný zaplatit zákonem stanovenou peněžní hodnotu jako náhradu poškozenému. Tato částka navrátila sociální rovnováhu a konflikt tak mohl být jednou pro vždy vyřešen. Předpis č. 42 upravoval delikty u těchto konkrétních zranění: 1 *mina* (500 gramů) stříbra za utnutí nosu ukousáním, 1 *minu* (500 gramů) stříbra za poranění oka, ½ *miny* (250 gramů) stříbra za vyražení zubu, ½ *miny* (250 gramů) za odříznutí ucha, a 10 šekelů (83, 3 gramu) stříbra za políček do tváře. Za useknutí prstu byla výše náhrady stanovena na 2/3 *miny* (334 gramů) stříbra, čl. 43. „*Jestliže někdo ve tmě druhého porazil a zlomil mu ruku, zaplatí ½ miny stříbra*“ (čl. 44).¹⁴⁰ Došlo-li za stejné okolnosti ke zlomení nohy, zaplatí pachatel tutéž částku, čl. 45. Částkou ve výši 2/3 *miny* (334 gramů) stříbra byl trestán ten, kdo druhému pohmoždil hrud', čl. 46. Článek 47 stanovil pokutu 10 šekelů (83,3 gramu) za odření¹⁴¹ kůže druhého muže. Kromě těchto zákonem stanovených částek, které sloužily jako odškodnění pro poškozeného, musí viník zaplatit od 2/3 až po celou 1 *minu* stříbra soudu jako odměnu za vykonání spravedlnosti.¹⁴² Řešení hlavních případů¹⁴³ bylo pouze v kompetenci panovníka, čl. 48.¹⁴⁴

V samotném závěru zákoníku se nacházejí předpisy stanovující náhradu škody za protiprávní jednání, které vyplývá ze zanedbání povinnosti. Jde především o ručení držitelů domácích zvířat za jimi způsobené škody plnoprávným osobám, ale i otrokům. V případě, že byl majitel býka upozorněn úředně pověřenou osobou na to, že býk je trkavý, a býk poranil či dokonce usmrtil plnoprávného občana, vysloužil si tím

¹⁴⁰ Klíma, Josef, 1979, s. 118.

¹⁴¹ Odření způsobené náhodně bez předešlé rvačky (Sassoon, John, 2004, s. 131).

¹⁴² Přepočty váhových jednotek podle: Sassoon, John, 2004, s. 132.

¹⁴³ Jedná se především o hrdelní právní zločiny, takzvané *awāt napištim* neboli „výrok o životě“ (Klíma, Josef, 1979, s. 65).

¹⁴⁴ Sassoon, John, 2004, s. 131.

jeho majitel peněžitý trest ve výši $2/3$ *miny* (334 gramů), čl. 54. Jestliže byl obětí útoku otrok, zaplatí majitel pouze 15 šekelů (124, 5 gramu) stříbra, čl. 55. Podobně jsou upravovány i předpisy 56 a 57. Namísto trkavého býka, zde vystupuje zlý a kousavý pes. Poslední předpis spadající do této kategorie práva je článek 58, který trestá smrtí vlastníka nemovitosti v havarijním stavu, jenž nebyla po upozornění úředně pověřené osoby opravena a usmrtila svým sesuvem plnoprávného člověka.¹⁴⁵

¹⁴⁵ Klíma, Josef, 1979, s. 66.

5 VZÁJEMNÉ POROVNÁNÍ ZÁKONODÁRNÝCH DĚL NA ZÁKLADĚ VYBRANÝCH KAPITOL RODINNÉHO PRÁVA

5.1 Zákoníky, jejich povaha a struktura

Mezopotamští zákonodárci ve svých dílech věnovali velkou pozornost rodinnému právu, zejména manželství, náležitostem provázejícím předávání, respektive navrácení obvěnění, rozvodu nebo dědicko-právním vztahům. Značné množství jednotlivých předpisů bývalo tradičně zasvěceno majetkovému právu, zpravidla se jednalo o půjčky, úrokové sazby, mzdové a cenové tarify nebo o vlastnictví a nakládání s pozemky. Opomenuto nezůstávalo ani obchodní a smluvní právo. Dosti podrobně se tyto právní dokumenty zabývaly trestním právem. Ať už se jednalo o postihy za ublížení na zdraví osoby nebo její usmrcení, tresty za křivé nařčení, krádež, tak o tresty za cizoložství, znásilnění a jiné spáchané delikty. Ani jeden z dochovaných mezopotamských zákoníků nezahrnoval všechny oblasti práva. Příčinou toho může být nejen kazuistická povaha zákoníků, ale také to, že písemně zachycené právní texty nebyly jedinou právní normou, které bylo v dané době užíváno pro výkon soudní moci.¹⁴⁶

V místech, kde se Lipit-Ištarovy zákony podrobně zabývají jednou z oblastí práva a do hloubky upravují jednotlivé předpisy, v těch samých místech mohou být zákony z Ešnunny velice stručné a naopak. Týká se to především dědicko-právních vztahů, kterým Lipit-Ištar věnoval značnou pozornost, konkrétně v 6 člancích, naopak zákony z Ešnunny nám nabízejí jen jeden předpis. Nejinak tomu je i u cenových a mzdových tarifů, kde je situace obrácená¹⁴⁷. V zákonech z Ešnunny najdeme dvě oblasti práva, které v dochovaných tabulkách Lipit-Ištarových zákonů nenajdeme vůbec. Jde o tresty za ublížení na zdraví a předpisy věnující se úrokovým sazbám.

¹⁴⁶ Antalík, Dalibor, 2010, s. 137 – 138.

¹⁴⁷ Zákony z Ešnunny věnují tomuto právnímu oboru celých 10 předpisů; v Lipit-Ištarově zákoníku je pouhý jeden (Klíma, Josef, 1979, s. 115-116; s. 112).

Z formálního hlediska měly zákoníky ve starověké Mezopotámii zpravidla podobu kazuistického výčtu. To znamená, že se právní dokumenty většinou řídily podle následujícího vzorce: „*jestliže se někdo dopustil takového a takového přečinu, pak mu bude vyměřen ten a ten trest*“¹⁴⁸. V předvěti byl popsán konkrétní případ podmiňovacím způsobem. V závěti pak následoval popis výsledného rozhodnutí soudu oznamovacím způsobem. Podobnou kombinaci předvěti a závěti nalezneme jak v zákonech Lipit-lštar, tak v zákonech z Ešnunny:

„*Jestliže někdo vešel do zahrady druhého a byl dopaden při krádeži, zaplatí 10 šekelů stříbra.*“¹⁴⁹ (CL, čl. 14/9)

„*Jestliže někdo ve tmě druhého porazil a zlomil mu ruku, zaplatí 1/2 miny stříbra.*“¹⁵⁰ (ZE, čl. 44)

Z hlediska obsahového byly mezopotamské zákoníky a právní texty psány tak, aby definovaly a regulovaly normy pro různé oblasti společenského a hospodářského života. Zároveň jimi byly stanoveny tresty za spáchané delikty. Jedním z jejich charakteristických rysů byla prvořadá snaha řešit otázky práva jedince, a to s ohledem na jeho sociální postavení. Pro příslušníky vyšších vrstev byla vymezena jiná práva, jiné povinnosti a případně i jiné tresty než pro plnoprávné svobodné občany, závislé osoby neboli muškény a otroky. Dále bylo zohledňováno také to, zda se jednalo o muže či ženu.¹⁵¹

Jak právní předpisy na tabulkách z Ešnunny, tak na tabulkách Lipit-lštar, patří k přímým právním pramenům psaného práva spadajícího do kategorie zákony a zákoníky. Avšak jak již bylo nastíněno v kapitole věnované zákonům z Ešnunny, nemůžeme v jejich případě hovořit o zákoníku v pravém smyslu slova. Je jisté, že patřily k většímu právnímu celku, který je dosud neznámý. Lipit-lštarovy zákony pak díky své

¹⁴⁸ Antalík, Dalibor, 2010, s. 136.

¹⁴⁹ Klíma, Josef, 1979, s. 112.

¹⁵⁰ Tamtéž. S. 118.

¹⁵¹ Antalík, Dalibor, 2010, s. 136 – 137.

strukturu, čili dochovanému prologu, samotným předpisům a epilogu, patří do této kategorie právem.

5.2 Rodinné právo

Se změnami ve společnosti a rozvojem výroby došlo k proměnám i v rodinném způsobu života. Rodina, chápána jako společensko-hospodářská jednotka, fungovala ve starobabylónském období na základě patriarchálního charakteru. Patriarchální charakter rodiny upravoval především poměr mezi rodiči a dětmi, než mezi samotnými manžely. Muž měl převahu nad ženou, byl v čele společnosti a pánem ve své rodině. V rámci rodiny se právní postavení muže odlišovalo. Žena byla předurčena k domácím pracím a k rození dětí, čili k opatrování dalších pracovních sil do mužovy domácnosti. Z dětí byli významnější synové, neboť ti zpravidla zůstávali a hospodařili v otcově domě. Dcery jej po provdání opouštěly. V případě, že v rodině nebyli žádní synové, jejich úkol převzaly dcery nebo přiřazený zeť a děti z tohoto svazku zrozené. Muž na pozici otce v rodině však neměl neomezenou moc. Nemohl rozhodovat o životě a smrti ostatních členů své rodiny. Podle dochovaných právních ustanovení víme, konkrétně podle článků 27 a 28 ZE, že nad důležitými rozhodnutími týkajícími se rodiny, se podíleli manželé společně.¹⁵²

Ve starověké Mezopotámii, konkrétně v Babylónii, měla žena jistou míru volnosti: „*mohla uzavírat smlouvy, adoptovat, vystupovat před soudem jako procesní strana nebo svědek, zastávat různá místa ve veřejné správě (jako písař nebo člen soudního sboru); byla chráněna před násilím a nactiutrháním apod*“¹⁵³. S přihlédnutím na patriarchální charakter rodinného života je však zřejmé nadřazené postavení muže v roli manžela. Ten mohl dát svoji manželku věřiteli do dlužního otroctví, aby odpracovala jeho dluh, čl. 24 ZE. Nikdy se tomu nemohlo stát v opačném případě. Manžel nikdy neručil za dluhy své manželky, které

¹⁵² Bič, Miloš, 1990, s. 182 – 215; Klíma, Josef, 1962, s. 137.

¹⁵³ Klíma, Josef, 1962, s. 137.

pocházejí z doby před uzavřením jejich manželství. Žena však za předmanželské dluhy svého muže nesla odpovědnost, pokud jí nebyla svým mužem výslovně zproštěna. Takto jednostranně byl uložen trest také za cizoložství, čl. 28 ZE. Pouze manželka mohla být trestána za tento spáchaný přečin.¹⁵⁴

Oproti zákonům z Ešnunny nejsou v zákonech Lipit-Ištara patrné žádné právní předpisy, jež by dokazovaly rozdílné postavení muže a ženy, konkrétně kde by měl muž privilegovanější postavení nad ženou. Jako potvrzení existence patriarchátu v době sepsání zákoníku můžeme považovat několik termínů vyjadřující otcovu nadřazenost, například: „*dům otce*“, „*majetek otce*“, „*za otcova života*“. V žádném z předpisů nenajdeme výraz týkající se matky ve stejném smyslu.¹⁵⁵

5.2.1 Manželství

Mezopotamské manželství bylo založeno na principu monogamie a patriarchátu. V monogamním manželství směl mít muž jen jednu legitimní manželku. Za určitých okolností¹⁵⁶ a daných možností však mohl uzavřít další svazek s jinou ženou nebo otrokyní. Žádná z nich se ale nemohla stát rovnoprávnou s jeho hlavní legitimní manželkou. O možnostech, za jakých mohl muž uzavřít další svazek, se dozvídáme ze zákonů Lipit-Ištara. Konkrétně článek 32/27 umožňuje muži oženit se s nevěstkou za účelem mít s ním děti, neboť ty mu jeho zákonitá a právoplatná manželka nemohla dát. Druhou manželku mohl mít muž také za okolnosti, že jeho první žena ztratila zrak či byla jinak těžce postižena, čl. 33/28. Muž musel na základě těchto právních předpisů dodržet k oběma svým ženám vyživovací povinnost. Avšak u obou případů je zřejmé výsadní postavení hlavní manželky. V zákonech z Ešnuny podobná ustanovení nenajdeme. Přesto je více jak

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 137 – 138; Klíma, Josef, 1979, s. 116 – 117.

¹⁵⁵ Klíma, Josef, 1979, 113 – 114.

¹⁵⁶ Hlavním cílem manželství bylo zajistit potomstvo pro udržení hospodářské existence a kontinuity rodiny. Neplodnost legitimní manželky mohla být tou určitou okolností, která muži povolovala narušení monogamie (Klíma, Josef, 1979, s. 262 – 263).

pravděpodobné, že manželství i v této době bylo založeno na stejném principu monogamie. Na základě článku 59 lze tento princip doložit. Jestliže si muž chtěl vzít novou ženu, musel se nejprve s tou první rozvést a zanechat jí dům i se vším co se v něm nachází. On sám pak bude žít v domě nové manželky. V obou zákonících je tedy zřejmé výsadní postavení první plnoprávné manželky, její zvýšená ochrana práv a v neposlední řadě také její materiální zabezpečení.¹⁵⁷

Manželství mezi nesvobodnými občany, tedy otroky, nebylo v mezopotamském zákonodárství upraveno.

5.2.1.1 Uzavření manželství

Samotnému uzavření manželství předcházelo několik důležitých náležitostí, které musel budoucí ženich splnit vůči rodičům jeho vyvolené nevěsty. V kapitole 4.2.4 byly tyto náležitosti již podrobně rozebrány. Nyní se zaměříme na vysvětlení pojmu *tirchatum*, které je společným prvkem obou zákoníků. Povaha *tirchata* neboli obvěnění je předmětem sporů mezi vědci. Paul Koschaker jej považoval za nevěstinu cenu, která byla stanovena za její prodej ženichovi.¹⁵⁸ Jiní vědci se přiklánějí spíše k tvrzení, že *tirchatum* představovalo jakousi tržní hodnotu nevěsty. Jelikož muž nemohl ženu nabýt do osobního vlastnictví, mohl získat pouze manželské oprávnění, je tím vyloučena teorie o prodeji. *Tirchatum* byla jen formalita¹⁵⁹, důležitá, ale ne nezbytně nutná pro uzavření manželského svazku. Jeho částka, obvykle vyplácená ve stříbře, nebyla pevně stanovena. Zpravidla nepřevyšovala cenu otrokyně. Francouzský odborník Edouard Cuq *tirchatum* považoval za pouhý dar nevěstiným rodičům. Ani tento názor nebyl prokázán za správný a přesný, neboť dar na rozdíl od *tirachata* nezvýšil ženichova práva vůči jejímu otci, ale také vůči třetím osobám. Zaplacením této částky si v podstatě zajistil kontrolu

¹⁵⁷ Bič, Miloš, 1990, s. 183; Klíma, Josef, 1962, s. 138; Klíma, Josef, 1979, s. 111 - 119.

¹⁵⁸ Westbrook, Raymond, 2003, s. 386.

¹⁵⁹ *Tirchatum* bylo jako formalita považováno spíše až v době Chammu-rabiho, kde zákony s manželstvím bez *tirchata* počítaly. Do té doby bylo obvěnění důležité, ale nakolik byly předpisy dodržovány, není jisté (Klíma, Josef, 1962, s. 138).

nad jeho dcerou. Bylo tak nastoleno období zasnub. Již v této době byli snoubenci nazýváni manželem a manželkou a jejich vztah podléhal právním účinkům.¹⁶⁰

Období zasnub¹⁶¹ mohlo trvat i několik let. V případě, že bylo *tirchatum* zapláceno ženichem, zůstala nevěsta v domě svých rodičů do té doby, než manželství nabylo právní skutečnosti. Jestliže ale obvěnění zaplatil otec ženicha, mohla se nevěsta přestěhovat do jeho otcovského domu spolu s ním.¹⁶² O průběhu samotného svatebního obřadu bohužel není mnoho dokladů.

Porovnání jednotlivých zákoníků není možné provést do hloubky, neboť u zákonů Lipit-Ištara se dochoval pouze jediný předpis týkající se vzniku manželství. V zákonech z Ešnunny se jich dochovalo podstatně více¹⁶³. Jak již víme, *tirchatum* je společným prvkem pro obě zákonodárné sbírky. Oproti Lipit-Ištarovým zákonům ty z Ešnunny předepisují kromě odevzdání *tirchata* nadcházejícímu tchánovi pro uzavření sňatku také souhlas nevěstiniých rodičů, uzavření manželské smlouvy a uspořádání svatební hostiny.

Jak článek 34/29 CL, tak článek 25 ZE vyvozuje sankce za porušení manželské smlouvy ze strany budoucího tchána.¹⁶⁴ Jestliže bylo snoubencem zapláceno *tirchatum* a budoucí tchán přesto svoji dceru přislíbil provdat za někoho jiného, musel otec obdrženou částku vrátit zpět, a to ve dvojnásobné výši. Lipit-Ištarův předpis byl ještě o něco důslednější. Otec musel jednak vrátit obvěnění ve dvojnásobné míře, ale také svou dceru nesměl za nového nápadníka provdat. Tím měla být zajištěna právní jistota pro prvního nápadníka a podobným situacím se mělo předejít.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Westbrook, Raymond, 2003, s. 385 – 386.

¹⁶¹ Období zasnub bylo vymezeno ode dne, kdy bylo zapláceno *tirchatum* do doby než bylo uzavřeno manželství (Westbrook, Raymond, 2003, s. 386).

¹⁶² Westbrook, Raymond, 2003, s. 386 – 387.

¹⁶³ Uzavření manželství se týká články 25 - 28 ZE (Klíma, Josef, 1979, s. 116 – 117).

¹⁶⁴ Doslovné znění předpisů je zmíněno na straně 31 kapitoly 4.2.4 Rodinné právo.

¹⁶⁵ Klíma, Josef, 1979, s. 266 – 267.

5.2.1.2 Zánik manželství

K zániku manželství v době sepsání obou právních děl mohlo dojít buď smrtí jednoho z manželů, rozvodem, zajetím muže při válečné výpravě nebo ve zvláštním případě také manželovým svévolným opuštěním obce, tedy i rodiny.

O rozvedení manželství mohl zpravidla zažádat jen manžel¹⁶⁶. Ačkoliv nebylo nutné uvádět důvody pro rozvod, jeho následky se lišily v závislosti na tom, zda v manželství byly děti nebo na základě podmínek uzavřených v manželské smlouvě. Ve článku 59, v jediném dochovaném předpise vztahujícímu se k ukončení manželství rozvodem v ZE, není uvedena žádná příčina ani případná manželčina vina¹⁶⁷ jako důvod zániku manželství. V tomto konkrétním případě, jak sám článek uvádí, nebyla na vině manželčina neplodnost. Rozvodem tak vzniká manželovi povinnost dát rozvedené manželce „rozlučné“¹⁶⁸, čili alimentaci pro děti i jí samotnou. V zákoníku Lipit-Ištara se rozvodu věnuje rovněž jediný článek, čl. 35/30. Zároveň jde o jediný předpis, který se v CL vztahuje k ukončení manželství vůbec. I zde je muž povinen dát své rozvedené manželce „rozlučné“. Výše majetkového a osobního odškodnění mezi mužem a jeho rozvedenou ženou v obou právních sbírkách byla stanovena v takové rovině, aby se snížila míra rozvodovosti na co nejnížší možnou hranici. Zákonodárce stejně jako stát měl zájem na rodinném společenství, které tvořily děti z plně fungujícího manželství. Proto „*manžel, který opustil rodinné společenství kvůli jiné ženě, aniž jeho manželka měla na rozvodu vinu, přišel o hmotný podklad tohoto společenství (tedy o domácí hospodářství s příslušným majetkem)*“¹⁶⁹. Jedinou výjimkou, kdy mohl soud žádost o rozvod zamítnout, byla nevléčitelná a vážná choroba

¹⁶⁶ Patriarchální postavení muže je v tomto ohledu patrné již v sumerských rodinných zákonech. Říká se v nich: „*Jestliže žena pojala nenávisť k svému muži a pravila mu: nejsi mým mužem, bude odevzdána řece.*“ (Klíma, Josef, 1962, s. 140).

¹⁶⁷ Například: opuštění domácnosti, nehospodárnost, urážka na cti manžela, bezdětnost, a jiné (Klíma, Josef, 1979, s. 273).

¹⁶⁸ Rozlučné zahrnovalo dům a veškeré věci v něm (Klíma, Josef, 1979, s. 273).

¹⁶⁹ Klíma, Josef, 1979, s. 273.

manželky. V takovémto případě čl. 33/28 CL dovoluje muži druhý sňatek s jinou ženou či otrokyní.¹⁷⁰

I cizoložnictvím ze strany manželky může skončit manželství. Je na něj pohlíženo jako na nejpronikavější zásah do manželových práv. Podle článku 28 ZE je nevěrná žena přistižena v klíně jiného muže trestána smrtí.

O manželství, které mohlo skončit na základě zajetí manžela nepřáteli během válečné výpravy nebo tím, že uprchl od své rodiny a ze své rodné vesnice, je blíže pojednáváno v kapitole 4.2.4, věnující se rodinnému právu zákonů z Ešnunny.

5.2.2 Děti

Jak již bylo předznamenáno v úvodu této kapitoly také zákonodárná úprava vztahu mezi rodiči a jejich dětmi fungovala na patriarchálním charakteru mezopotamské rodiny. Víme, že z dětí byli významnější synové, neboť ti byli přirozenými pokračovateli rodu svého otce a také byli právoplatnými dědici jeho majetku. Syn byl důležitý především jako pracovní síla v otcově hospodářství, kde hrál důležitou roli až do rozdělení otcovy pozůstalosti nebo do doby, než si založil svou vlastní rodinu. Samozřejmostí, jež se od synů vyžadovala, bylo také udržování *posmrtného kultu předků*¹⁷¹. Byl jím tak zajištěn pokojný pobyt na onom světě, který byl pro mezopotamské obyvatele natolik důležitý, že si ze starosti pro něj nezřídka kdy adoptovali cizí děti¹⁷². Ani Zákony Lipit-

¹⁷⁰ Westbrook, Raymond, 2003, s. 388; Klíma, Josef, 1979, s. 273.

¹⁷¹ Kult předků patřil mezi nejstarší projevy náboženského citění. Mrtví byli nejprve pohřbíváni přímo pod podlahy svých příbytků nebo do zvláštních výklenků. Kult předků byl spojen s rituály, jejichž součástí byla také pohřební výbava, zahrnující milodary neboli obětiny. U mužů to byly například zbraně a výrobní nástroje, u žen to pak byly především šperky. Tato pohřební výbava odrážela sociální a mocenské postavení zesnulých. Více viz Prosecký, Jiří a kol., 1999.

¹⁷² Jednalo se především o nalezence nebo o dítě z rodiny, kde bylo potomků nadbytek (Klíma, Josef, 1962, s. 142).

lštara, ani zákony z Ešnunny však neupravují žádnými ze svých ustanovení adopční poměr.¹⁷³

O jménech novorozенých dětí rozhodoval zpravidla otec. Tím byly uznány za jeho právoplatné potomky. Dosud však není znám způsob či slavností obřady za jakých byly děti pojmenovávány. Podle Bruna Meissnera, německého asyriologa, bylo dítě pojmenováno nejdéle do jednoho roku od jeho narození. Avšak v případě otroků toto pravidlo nebylo důsledně dodržováno.¹⁷⁴

I přestože větší vliv a pravomoci v rodině byly v rukách otce, v prvních letech života bylo dítě téměř ve výhradní péči své matky. Zámožnější rodiny pak využívaly i služeb kojných. Ze článku 32 ZE se dozvídáme, že dítě mohlo být kojné svěřeno k výchově a výživě až na dobu tří let¹⁷⁵. Otec dítěte musel kojné odevzdat naturální dávky, tedy potraviny, olej a šatstvo na celou dobu, po kterou bylo dítě v její péči. V případě, že se tak nestalo, byl podle předpisu otec trestán finančním postihem ve výši 10 *min* stříbra. Další péči si rozdělovali rodiče podle pohlaví dítěte. Péče o syna se chopil otec. V případě, že se jednalo o zámožnou rodinu, bylo synům dopřáno vzdělání. Měli možnost navštěvovat školy, učit se řemeslu a seznamovat se s psaním. Dcery byly matkou vychovávány do role ženy v domácnosti. Kromě toho se učili i zpěvu, hře na hudební nástroj a tanci. Zákony Lipit-lštara se o výchově dětí ve svých předpisech nezmiňují a nikterak ji neupravují. Ovšem velkou pozornost věnují otcovské pozůstalosti a dědické posloupnosti, které jsou naopak v ZE zcela opomenuty.¹⁷⁶

Dědická posloupnost byla stanovena a tradována podle obyčejového práva, to znamená, že byla vázána na nejužší pokrevství. Přirozeným nástupcem a zákonným dědicem byl syn. Dcera pro neúčast na hospodářském životě rodiny neměla dědicko-právní postavení.

¹⁷³ Bič, Miloš, 1990, s. 185; Klíma, Josef, 1979, s. 246.

¹⁷⁴ Johns, C. H. W., 1904, s. 153.

¹⁷⁵ Na území Mezopotámie bylo nalezeno několik vyobrazení, na kterých kojné dítě vedle své matky či kojné stojí (Bič, Miloš, 1990, s. 217).

¹⁷⁶ Bič, Miloš, 1990, s. 217.

Dostávala pouze odbytné ve formě věna, jež do jisté míry nahrazovalo její dědický podíl. Původně po otcově smrti docházelo k rozdělení jeho pozůstalosti podle principu primogenitury, tedy na nejstaršího syna, po otci na druhého nejstaršího člena rodinného společenství. Díky tomuto privilegovanému postavení se udržela tradice přednostního podílu. Ostatní synové se podíleli na otcově pozůstalosti stejně, a to rovným dílem. Přednostní podíl nejstaršího neboli nejoblíbenějšího syna upravují zákony Lipit-Ištara podle článku 36/31. Otec tomuto synovi ještě za svého života věnoval dar, který byl ztvrzený písemnou smlouvou opatřenou pečeti. Takovýto dar byl vyloučen z dědického řízení. Zbytek dědictví se rozdělilo rovným a spravedlivým dílem mezi všechny zúčastněné. Kromě dědictví musel nejstarší syn po otcově smrti nastoupit do čela rodinného společenství.¹⁷⁷

U mnohých dědicko-právních předpisů, jimž se Lipit-Ištar věnoval, je velmi zřetelný třídní charakter. Rozlišoval v nich mezi dětmi z plnoprávného manželství s legitimní manželkou a dětmi ze svazku s otrokyní. V takovém to případě byly jeho plnoprávními dědici, děti z prvního manželství. Děti otrokyně spolu s jejich matkou dostaly svobodu.¹⁷⁸ Článek 29/24 rozděluje dědictví rovným dílem mezi děti jednoho stejného otce, ale dvou matek stejné sociální třídy. V případě, že legitimní manželka svému muži nemohla dát děti a on si pořídil děti s nevěstkou, budou oni jeho právoplatnými dědici, čl. 32/27. Ze článku 29/24 je kromě výše uvedeného také vidět jedna z posledních stop vlivu někdejšího matriarchátu. Předpis zde nařizuje kromě rovnoměrného rozdělení otcovské pozůstalosti, že věno každé z matek má být přiděleno pouze jejím vlastním dětem.¹⁷⁹

Oproti 6 předpisům upravujícím dědicko-právní vztahy dětí v zákonech Lipit-Ištara se nám v těch z Ešnunny dochoval pouze jediný, a to článek 38. Ten se zmiňuje o bratrech, kteří společně hospodaří

¹⁷⁷ Klíma, Josef, 1962, s. 143 – 144.

¹⁷⁸ Tento případ upravuje článek 30/25.

¹⁷⁹ Klíma, Josef, 1979, s. 113.

na nerozdělené pozůstalosti jejich otce. Jedná se o takzvané „*nerozdělené syny*“.¹⁸⁰

Na základě dochovaného nerovnoměrného počtu předpisů v jednotlivých zákonících je velmi obtížné je mezi sebou navzájem porovnat. Jediným společným prvkem obou právních děl je výhradní postavení synů jakožto mužských potomků v rodinném společenství a dělení otcovy pozůstalosti rovným dílem.

¹⁸⁰ Klíma, Josef, 1962, s. 143.

6 ZÁVĚR

Psané právo se v Mezopotámii stejně tak jako v jiných zemích starověkého světa vyvinulo z práva obyčejového, které se ústně tradovalo napříč generacemi. Oproti tomu se psané právo opíralo o přímé právní prameny, které pro nás dnes představují důležitý zdroj informací o tamním právním systému, ale také nám umožňují poznání tehdejšího hospodářského, společenského a kulturního života. Zákonodárná činnost byla jedním z nejdůležitějších úkolů krále. Ten byl nejvyšším a zároveň jediným zákonodárcem v zemi a pro svůj lid tak představoval záštitu spravedlnosti.

Ze sumerského města Isinu se nám dochovaly zákony semitského panovníka Lipit-Ištara, které byly sepsány v letech 1934 - 1924 př. n. l. Zákony jsou psané v sumerštině, třebaže jméno panovníka je akkadského původu. Zachoval se jak samotný text zákonů o přibližně 40 dnes srozumitelných článcích, tak prolog i epilog. Přesto není dosud jasné, zda se nejedná pouze o sumerské překlady z původně akkadského originálu, jenž zůstává stále nenalezen. Podle epilogu byl originál zákoníku vytesán do kamenné stély. Zákony Lipit-Ištara se věnovaly především vlastnickému, rodinnému a trestnímu právu. Upravovaly však také poměry v hospodářství nebo dědicko-právní vztahy.

V této době byla společnost řízena zákony majícími typický třídní charakter. Mnohé z nich se věnují otrokům, kteří byli pro svého pána užiteční nejen pro svou pracovní hodnotu, ale také pro to, že jím mohli být poskytnuti místo sebe jeho věřiteli do dlužního otroctví. V době sepsání zákonů byla instituce manželství postavena již na monogamním charakteru. Za určitých okolností však bylo možné uzavření dalšího manželského svazku. Co se týče dědického práva, dědili pouze synové. Ti si mezi sebou rozdělili otcovy movité věci, nemovitosti pak většinou zůstávaly nerozděleny. Svého nejoblíbenějšího syna mohl otec ještě navíc obdarovat nějakým darem, který nepodléhal dědickému řízení. Dcery mohly dědit jen v případě, že byly chrámovými kněžkami. Jen

několik málo dochovaných ustanovení upravuje trestní právo, jde především o spáchané trestné činy, jako jsou loupež, krádež, poškození cizího majetku nebo urážka na cti. Ve většině případů jsou stanoveny pouze finanční sankce a postihy, trest smrti upravují pouze dva předpisy.

Nejstarší známé akkadsky psané zákony, zákony z Ešnunny, byly sepsány přibližně v letech 1805 až 1780 př. n. l. Zachovaly se na dvou téměř shodných tabulkách, objevených v letech 1945 a 1947 iráckým archeologem Taha Bagirem v archeologické lokalitě Tell Abu Charmal. Zákonodárcem však nebyl dlouhá léta uváděný Bilalam, ale nejspíše ešnunnský vladař Dáduša. Oproti předchozím zákonům Lipit-Ištara se zákony z Ešnunny liší svou formou, nemají prolog ani epilog. Začínají špatně zachovalým krátkým úvodem, jakousi datovací formulí. Sbíрка zákonů pak obsahuje na 60 ustanovení, které regulují hospodářský život a právní vztahy mezi svobodnými lidmi. Ešnunnské zákony však nejsou zdaleka zákoníkem v pravém smyslu slova, pouze upravují některé úseky oněch hospodářských a právních vztahů. Jedná se spíše o opis většího právního celku, i proto nejspíše chybí prolog, epilog a obvyklá vládní proklamace.

V čele zákonů stojí tarifní předpisy upravující výši cen a mezd. Pevně byly stanoveny také úrokové sazby. Poměrně velká míra pozornosti se věnuje právu vlastnickému, trestnímu a rodinnému. Právě rodinnému právu, konkrétně pak manželskému životu, byl věnován největší počet jednotlivých právních ustanovení. I přestože nejsou tyto předpisy systematicky uspořádány, jako tomu bylo v pozdějších právních dílech, ani nejsou úplné, jsou mezi ostatními vydanými zákoníky považovány za nejlépe upravující manželský a rodinný život vůbec. Stejně jako Lipit-Ištarovy zákony i ty z Ešnunny upravují svými předpisy vedle postavení plnoprávních občanů i postavení otroků. Věnují se zejména omezení jejich osobní způsobilosti a pohybu, ale také jejich dětem. Jsou též předmětem předpisů, týkajících se stanovení náhrady za poškození cizí věci. Také z trestního práva se nám dochovalo velké množství jednotlivých ustanovení, které upravují protiprávně spáchané trestné činy.

Ty můžeme rozdělit do několika skupin: loupež, krádež, poškození cizího majetku, sexuální delikty, ublížení na zdraví člověka a náhrada škody za protiprávní jednání. Také zákony z Ešnunny nejčastěji ukládaly finanční postihy za spáchaný trestný čin. Trest smrti byl výjimečný.

Oba zákoníky se až na několik nepatrných rozdílů ve většině případech shodují, a to i po stránce právní úpravy. Největším jejich rozdílem je absence prologu a epilogu u zákonů z Ešnunny. Oba mezopotamští zákonodárci ve svých dílech věnovali velkou pozornost rodinnému, vlastnickému a trestnímu právu, které až na pár odlišností shodně upravovali. Odlišují se především v rozsahu dochovaných právních předpisů. Tam, kde se Lipit-Ištarovy zákony podrobně zabývají jednou z oblastí práva a do hloubky upravují jednotlivé předpisy, v těch samých místech mohou být zákony z Ešnunny velice stručné a naopak.

Díky zpracování bakalářské práce jsem dostala možnost porozumění tehdejšímu právnímu systému upravující mezilidské vztahy a také možnost prohloubení si znalostí týkajících se každodenního života mezopotamských obyvatel. Zákoníky stejně, tak jako dnes, byly nositeli pevně stanovených pravidel, které upravovaly vzájemné soužití lidí, a chránily je tak před pácháním zla a násilí.

7 SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

Zkratky použitých zákoníků

CH = Chammu-rabiho zákoník

CL = Zákony Lipit-Ištara

ZE = Zákony z Ešnunny

Význam použitých závorek v citacích

[...] = označuje poškozené místo textu, kde je uvedeno to, co by tam patrně mělo být

(...) = označuje, že uvedený text je tam navíc pro snazší překlad nebo pro lepší porozumění souvislosti

8 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

Antalík, Dalibor. *Na příkaz Šamaše. O právu, zákonech a soudnictví starověké Mezopotámie*. In Dalibor, Antalík a kol. *Zákon a právo v archaických kulturách. Svět archaických kultur V.* 1. vyd. Praha: Herrmann & synové. 2010. s. 131 – 160.

Balík, Stanislav, Balík, Stanislav ml. *Právní dějiny mimoevropských zemí*. 3. rozšířené vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk s.r.o. 2011.

Bič, Miloš. *Při řekách babylonských. Dějiny a kultura starověkých říší Předního orientu*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad. 1990.

Frayne, Douglas. *The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Early Periods; volume 4. Old Babylonian Period (2003 – 1595 BC)*. Toronto: University of Toronto Press. 1990.

Charpin, Dominique. *Writing, Law, and Kingship in Old Babylonian Mesopotamia*. 1. vyd. Chicago: The university of Chicago Press. 2010.

Johns, Claude Herman Walter. *Babylonian and Assyrian laws, contract and letters*. 1. vyd. New York: Charles scribner's sons. 1904.

Dostupné z: <http://archive.org/stream/babylonianassyri00johnuoft#page/n9/mode/2up>

Klíma, Josef. *Zákoník Chammurapiho*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství učebnic. 1951.

Klíma, Josef. *Společnost a kultura starověké Mezopotámie*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd. 1962.

Klíma, Josef. *Lidé Mezopotámie. Cestami dávné civilizace a kultury při Eufratu a Tigridu*. 1. vyd. Praha: Orbis. 1976.

Klíma, Josef. *Nejstarší zákony lidstva. Chammurapi a jeho předchůdci*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd. 1979.

Kramer, Samuel, Noah. *Historie začíná v Sumeru. Z nejstarších záznamů o projevech lidské kultury*. 2. vyd. Praha: Odeon. 1966.

Paul, Vladimír. *Nejstarší památky mezinárodního práva*. 1. vyd. Praha: Academia. 1996.

Pecha, Lukáš. *Stručná historie států. Babylónie*. 1. vyd. Praha: Libri. 2006.

Prosecký, Jiří a kol. *Encyklopedie mytologie starověkého Předního východu*. 1. vyd. Praha: Libri. 2003.

Prosecký, Jiří a kol. *Encyklopedie starověkého Předního východu*. 1. vyd. Praha: Libri. 1999.

Sassoon, John. *Ancient laws & modern problems. The balance between justice and legal system*. 1. vyd. Bristol: Intellect Books. 2004.

Steel, Francis Rue. *The code of Lipit-Ishtar*. In: *American Journal of Archaeology*. 1948, vol. 52, No. 3, s. 425-450.

Dostupné z: <http://www.jstore.org/stable/500438>

Westbrook, Raymond. *Old Babylonian period*. In: Westbrook, Raymond (ed.) *A history of ancient Near Eastern law. Volume one*. 1. vyd. Leiden: Brill. 2003.

Yaron, Reuven. *The laws of Eshnunna*. 2. vyd. Jerusalem: The Magnes Press, The Hebrew University. 1988.

9 RESUMÉ

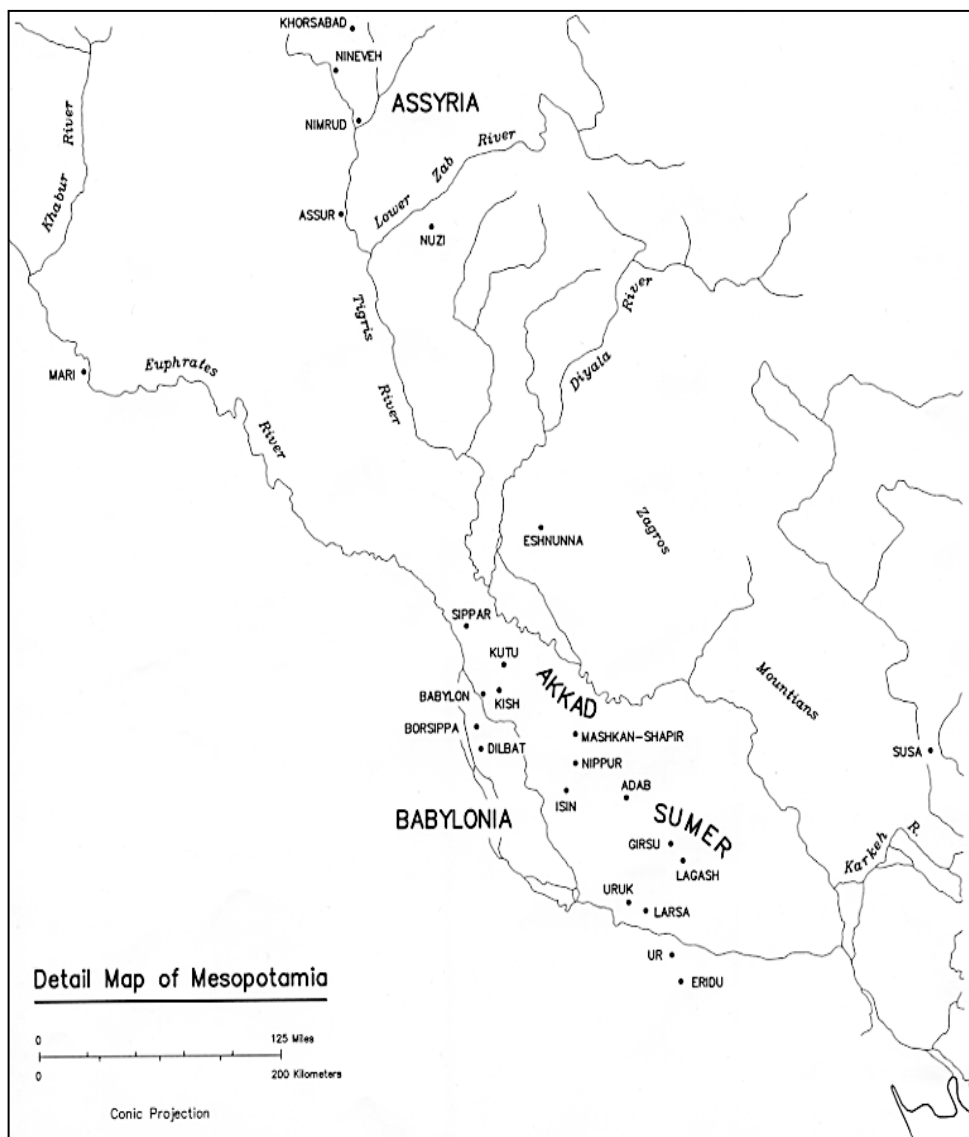
The Bachelor thesis titled „Significant Legislative Work in Mesopotamia from the End of the 3rd Millennium a to the Beginning of the 2nd Millennium BC“ deals with the two of the most important collections of law before the formation of The Code of Hammurabi – the Codex of Lipit-Ishtar and the Laws of Eshnunna. The thesis is a comprehensive overview of the topic.

The Codex of Lipit-Ishtar, written in Sumerian language between 1934 and 1924 BC by eponymous ruler of the Sumerian city of Isin, contains about forty clauses of the legislation, a prologue and an epilogue. The Codex mainly focuses on the family law, the property law and the criminal law.

The Laws of Eshnunna are so far the oldest known Acadian written laws. The Laws were written about in the years 1805 to 1780 BC, probably by the ruler Dadusha. Sixty legal provisions have been preserved in two nearly identical tablets, but a prologue and an epilogue is missing. The Laws mainly pay attention to adjustment of the family law, a property possession and the criminal law. They also regulate the economic life.

The thesis is divided into five chapters, which are further divided into several sections. The first chapter (introduction) describes the content of this work. The following chapter briefly outlines the tradition and the evolution of the law itself in the territory of ancient Mesopotamia. The third and the fourth chapter individually deal with the both legal collections – who were the authors of the works, where the legal texts were written, but also by whom and where they were discovered and subsequently published. The familiarization with internal and external structure of the laws follows after the brief description of the surviving fragments of tablets. Main attention is devoted to particular legislation. In the last chapter there are both legislative collection compared with each other, based on selected chapters of the family law.

PŘÍLOHY

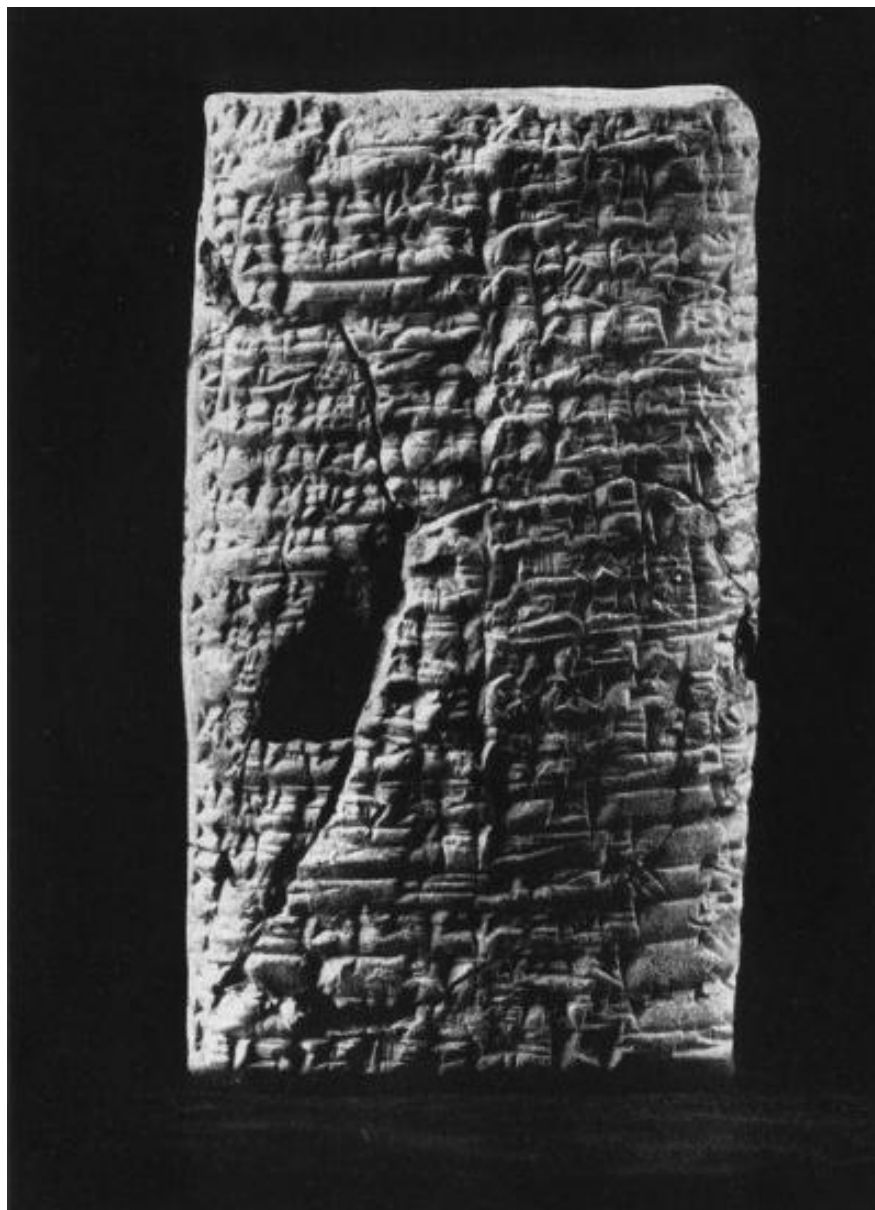

Příloha č. 1

Mapa starověké Mezopotámie

Zdroj: <http://history-world.org/mesopotamiainmap.gif>

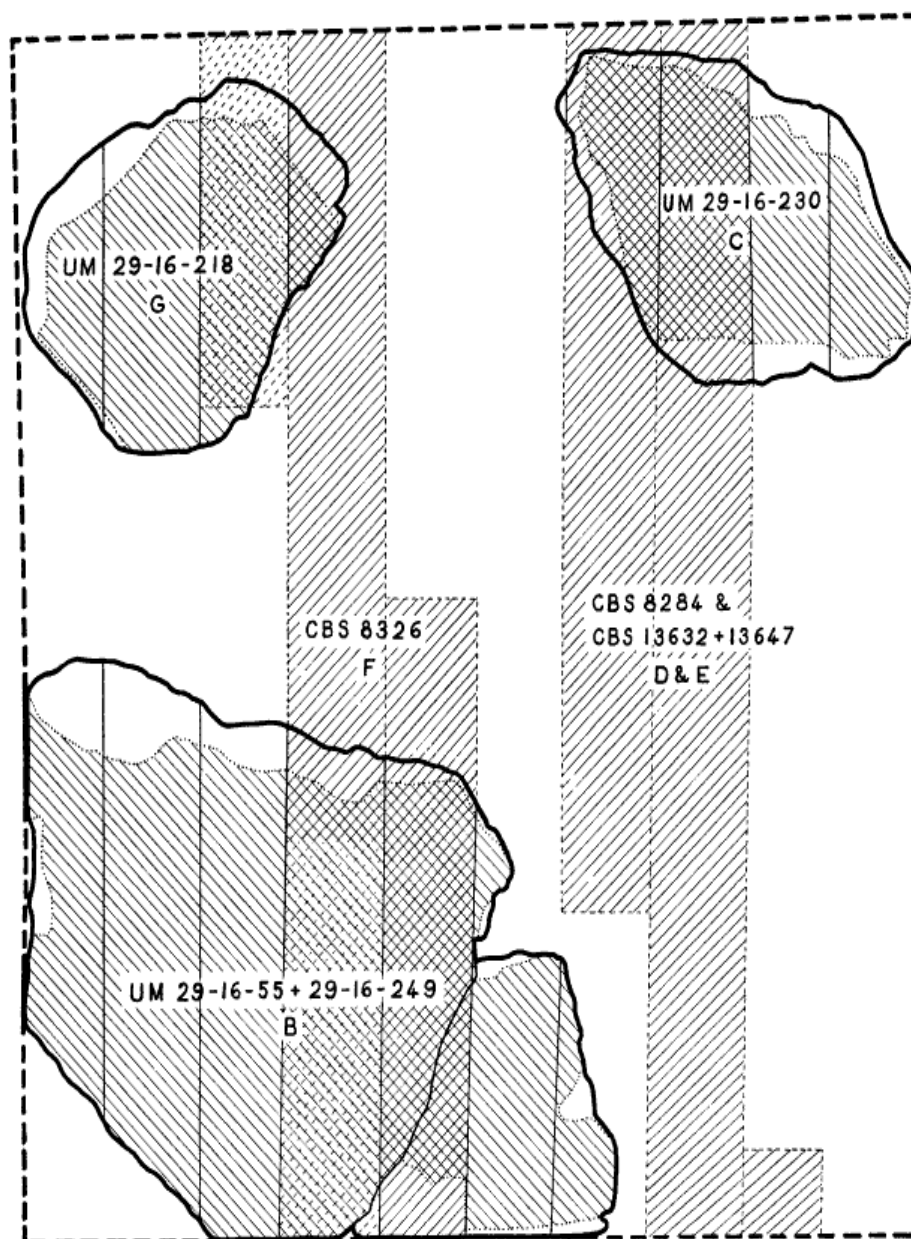
(ze dne 28. 3. 2012)

Příloha č. 2

Zákony Lipit-Ištara, tabulka D

Zdroj: <http://www.jstore.org/stable/500438?seq=4>
(ze dne 28. 3. 2012)

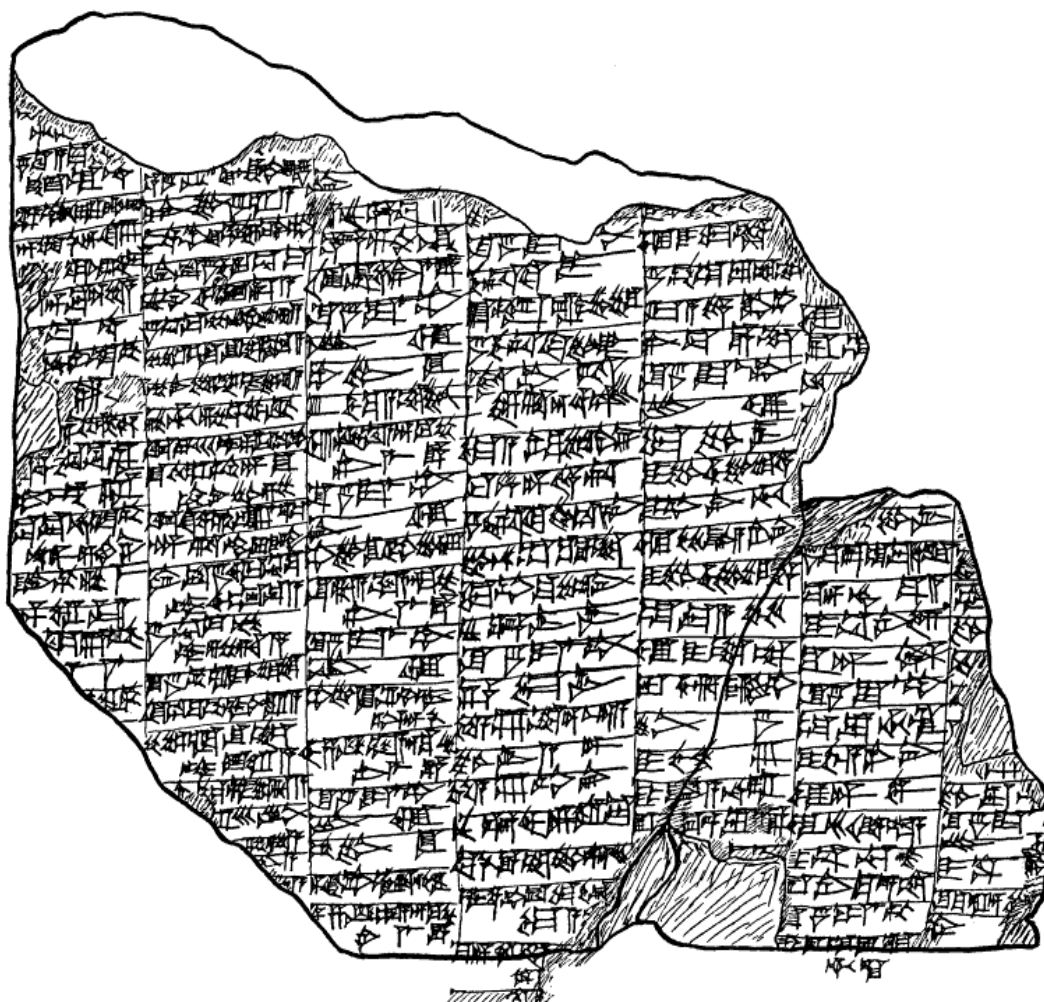

Příloha č. 3

Rekonstrukce zadní strany zákonů Lipit-Ištara

Zdroj: <http://www.jstore.org/stable/500438?seq=4>

(28. 3. 2012)

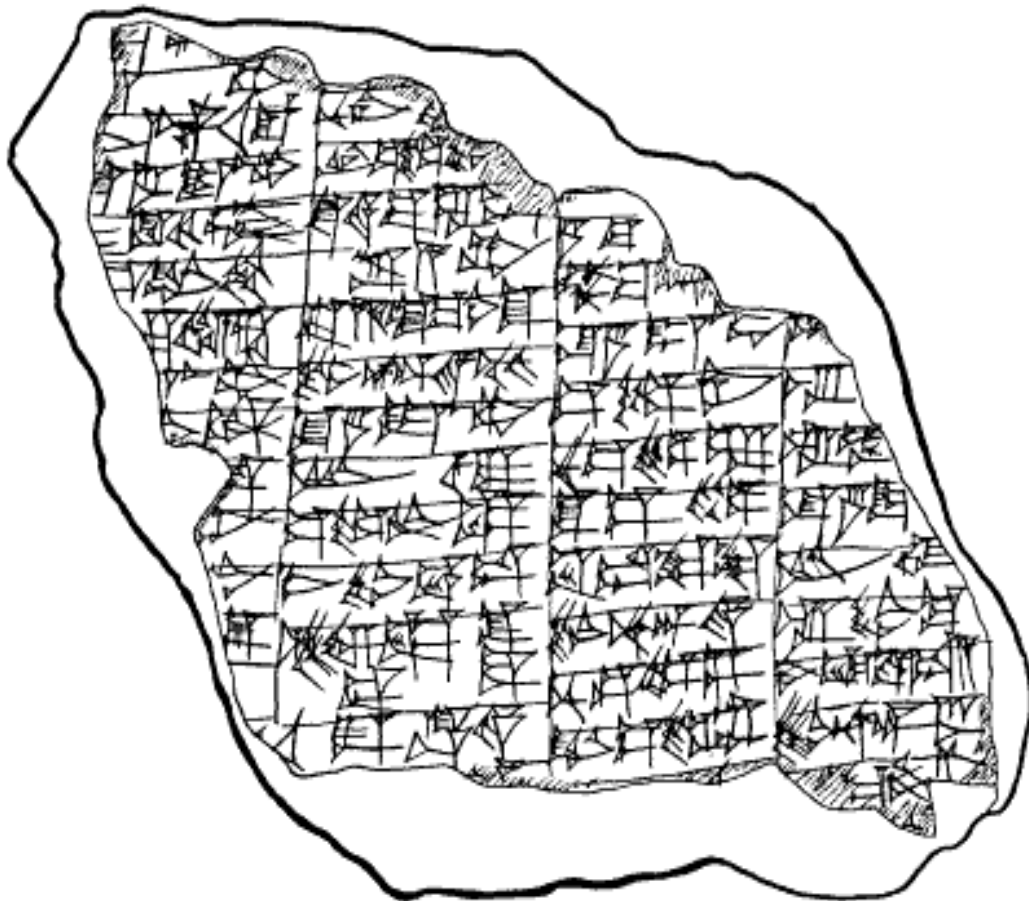

Příloha č. 4

Zadní strana fragmentu B zákonů Lipit-Ištara

Zdroj: <http://www.jstore.org/stable/500438?seq=16>

(28. 3. 2012)

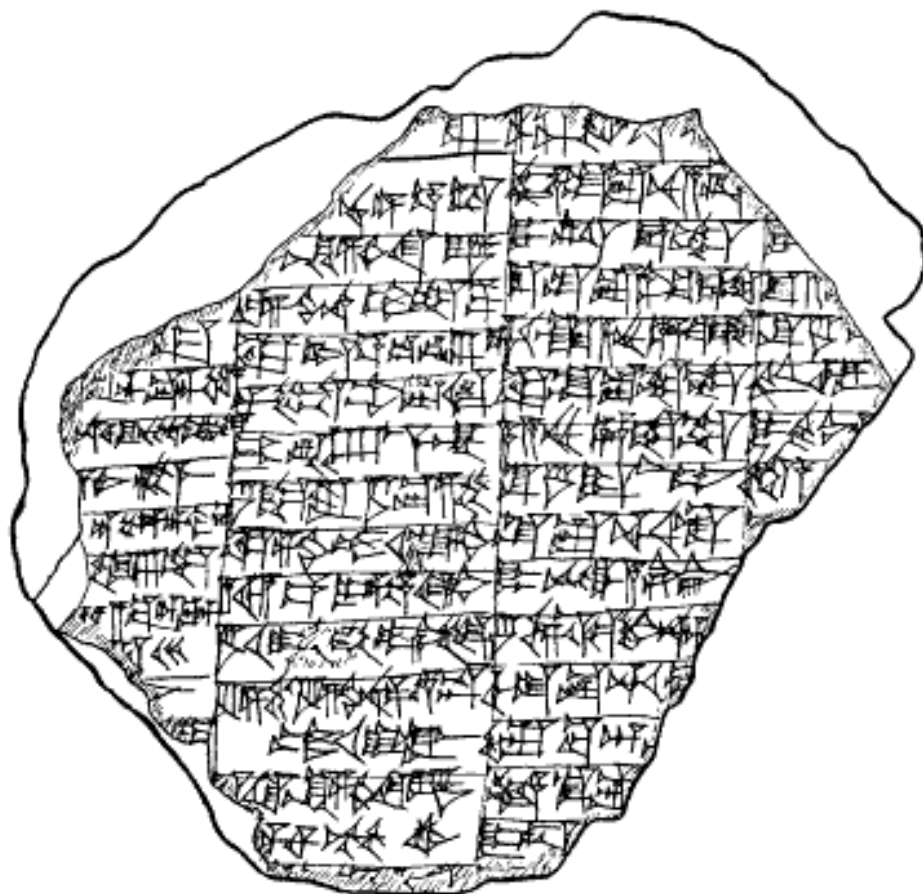

Příloha č. 5

Zadní strana fragmentu C zákonů Lipit-Ištara

Zdroj: <http://www.jstore.org/stable/500438?seq=12>

(28. 3. 2012)

Příloha č. 6

Zadní strana fragmentu G zákonů Lipit-Ištara

Zdroj: <http://www.jstore.org/stable/500438?seq=20>

(28. 3. 2012)

Příloha č. 7

Zákony z Ešnunny

Zdroj: <http://eca.state.gov/icpp/iraq/fi/00000071.htm>
(28. 3. 2012)